

**Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича**

**Географічний факультет
Кафедра фізичної географії, геоморфології та палеогеографії**

**ПРИРОДООХОРОННІ ТЕРИТОРІЇ ПОЛЬЩІ І ЇХНІЙ ТУРИСТИЧНИЙ
ПОТЕНЦІАЛ**

**Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – перший (бакалаврський)**

Виконав:
студент 4 курсу 401 групи
ОП Географія
КАРДИНАЛ Олександр

науковий керівник:
к.геогр.н., асистент
ДОБИНДА Ірина

До захисту допущено:
Протокол засідання кафедри № 14
від «25» травня 2025 р.
зав. кафедри _____ проф. Рідуш Б.Т.

Чернівці–2025

АНОТАЦІЯ

Кардинал О. І.

Природоохоронні території Польщі і їхній туристичний потенціал: кваліфікаційна робота. Чернівці: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2025. 120 с.

У роботі проведено аналіз та оцінку природоохоронних територій Польщі з погляду їхнього туристичного потенціалу, з урахуванням сучасних підходів до сталого розвитку. Визначено роль національних парків, ландшафтних парків, біосферних резерватів та інших категорій охоронюваних територій у формуванні туристичної привабливості країни. Розглянуто просторову структуру природоохоронної мережі. Узагальнено досвід Польщі у впровадженні екологічно орієнтованого туризму, що може бути корисним для розвитку аналогічних напрямів у туристичній галузі України.

Ключові слова: природоохоронні території, сталий туризм, національний парк, екотуризм, туристичний потенціал, Польща.

Kardynal O. I. Protected Areas of Poland and Their Tourism Potential: *Master's Thesis*. Chernivtsi: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, 2025. 120 pp.

The thesis presents an analysis and evaluation of Poland's protected areas from the perspective of their tourism potential, taking into account modern approaches to sustainable development. The role of national parks, landscape parks, biosphere reserves, and other categories of protected areas in shaping the country's tourist appeal is identified. The spatial structure of the nature conservation network is examined. The Polish experience in the implementation of environmentally oriented tourism is summarized, with potential applications for similar development directions in Ukraine's tourism sector.

Keywords: protected areas, sustainable tourism, national park, ecotourism, tourism potential, Poland.

Кваліфікаційна робота ОР «Бакалавр» містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____Олександр **КАРДИНАЛ**

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ ЯК ТУРИСТИЧНОГО РЕСУРСУ	
1.1. Поняття, види та функції природоохоронних територій у контексті сталого туризму.....	6
1.2. Класифікація природоохоронних об'єктів у Польщі: правовий статус та охоронні режими.....	11
1.3. Методологічні підходи до оцінювання туристичного потенціалу природоохоронних територій.....	19
Висновки до 1-го розділу.....	23
РОЗДІЛ 2. ПРИРОДООХОРОННІ ТЕРИТОРІЇ ПОЛЬЩІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ХАРАКТЕРИСТИКА.....	24
2.1. Національні парки Польщі як ключові об'єкти природного Туризму.....	24
2.2. Заповідники Польщі як елемент природоохоронної системи.....	29
2.3. Природно-ландшафтні комплекси в системі природоохоронних територій Польщі	34
2.4. Ландшафтні парки Польщі: приклад сталого природокористування.....	46
2.5. Роль охоронних ландшафтів у системі природоохоронних територій Польщі.....	50
2.6. Natura 2000: основа сталого збереження біорізноманіття.....	55
2.7. Екологічні угіддя Польщі: значення, типологія та перспективи збереження.....	58
2.8. Пам'ятки природи Польщі як унікальні об'єкти збереження природної спадщини.....	60
Висновки до 2-го розділу.....	64
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ НА ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЯХ ПОЛЬЩІ	65
Висновки до 3-го розділу.....	71
ВИСНОВКИ.....	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	74

ВСТУП

Сучасний розвиток туризму в Європі відзначається зростаючим інтересом до екологічно орієнтованих та сталих форм подорожей, серед яких особливе місце посідає туризм на природоохоронних територіях. В умовах глобальних викликів, пов'язаних зі зміною клімату, зниженням біорізноманіття та урбанізаційним тиском, питання ефективного поєднання охорони природи з розвитком туристичної діяльності набуває особливої актуальності. Польща є одним із європейських лідерів у сфері створення й функціонування природоохоронних територій, які водночас слугують простором для екологічного просвітництва, активного відпочинку та регіонального розвитку. Саме тому вивчення досвіду Польщі має вагоме значення як у науковому, так і у практичному контексті, зокрема для формування екотуристичних підходів в Україні.

Актуальність теми зумовлена необхідністю пошуку ефективних моделей використання охоронюваних природних територій у туристичних цілях без шкоди для довкілля. Польща, маючи розгалужену мережу національних парків, ландшафтних парків, заповідників і резерватів, демонструє приклади успішного поєднання збереження природи та сталого туризму, що потребує поглибленого аналізу, оцінки та можливого запозичення. У дослідженнях таких польських науковців, як Wojciech Gaworecki, Piotr Kurek, Michał Kruczek, Andrzej Kowalczyk та ін., ґрунтовно розкрито питання екологічного туризму, управління природоохоронними об'єктами та їх інтеграції в туристичну політику країни. Також у працях Jacek Potocki та Anna Raszka проаналізовано вплив туристичної активності на природоохоронні системи. Досвід Польщі стає все більш релевантним у контексті українських досліджень, зокрема у працях О. Шаблія, І. Смалюка, О. Топчієва, де вивчаються геопросторові аспекти туризму та природокористування.

Проблема дослідження полягає у недостатньому вивченні туристичного потенціалу природоохоронних територій Польщі як ресурсу сталого розвитку, а також у потребі адаптації цього досвіду до українських реалій.

Мета роботи - дослідити сучасний стан природоохоронних територій Польщі, оцінити їхній туристичний потенціал.

Для досягнення мети було поставлено такі завдання:

- проаналізувати типологію природоохоронних територій Польщі;
- вивчити просторову організацію та функціонування національних парків і резерватів;
- оцінити рівень туристичного використання охоронюваних територій;
- визначити інфраструктурні, соціальні та екологічні аспекти туризму в природних зонах;
- сформулювати рекомендації щодо використання польського досвіду в українському туризмі.

Об'єктом дослідження є система природоохоронних територій Польщі, а предметом - туристичний потенціал цих територій і механізми його реалізації.

У процесі написання роботи було використано методи: географічного аналізу, порівняльно-географічного методу, статистичного аналізу, картографування, контент-аналізу джерел, а також системно-структурний підхід до вивчення територіальної організації природоохоронних зон.

Інформаційну базу дослідження склали наукові публікації українських та польських дослідників, статистичні дані Міністерства клімату та охорони довкілля Польщі, офіційні звіти про діяльність національних парків, матеріали міжнародних проєктів з екотуризму, картографічні джерела, а також ресурси туристичних платформ і вебсайти установ охорони природи.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ

1.1. Поняття, види та функції природоохоронних територій у контексті сталого туризму

Природоохоронні території відіграють важливу роль у збереженні біорізноманіття, екологічної рівноваги та формуванні просторових умов для сталого розвитку суспільства. В умовах глобальних екологічних змін та зростання антропогенного тиску на довкілля такі території виступають ключовими інструментами збереження природної спадщини. У контексті сталого туризму природоохоронні території розглядаються як цінний ресурс, що поєднує збереження довкілля з економічними вигодами та соціальним розвитком.

Під природоохоронними територіями розуміють ділянки землі, водного або повітряного простору, на яких установлений спеціальний режим охорони та використання з метою збереження природних екосистем, видів флори і фауни, унікальних ландшафтів, геологічних та культурно-природних об'єктів. Вони можуть бути створені як національними урядами, так і міжнародними організаціями, відповідно до міжнародних угод, наприклад, Конвенції про біологічне різноманіття або Рамсарської конвенції про водно-болотні угіддя.

У правовому полі природоохоронні території мають визначений статус, що обмежує або регламентує господарську діяльність, з метою забезпечення екологічної стійкості території та збереження її природного потенціалу для майбутніх поколінь. У багатьох країнах, включаючи Польщу, такі території також виступають місцем екологічного туризму, що дозволяє поєднати охорону природи з пізнавальною діяльністю людини.

Залежно від цілей охорони природи та рівня дозволеної людської діяльності, природоохоронні території поділяються на кілька основних категорій. Кожна з них виконує особливу роль у збереженні довкілля,

підтриманні біорізноманіття та розвитку сталого туризму, забезпечуючи гармонійне співіснування природи й людини. У табл. 1.1 представлено основні види природоохоронних територій, їхню мету, дозволені форми діяльності та приклади об'єктів у Польщі, що дає змогу наочно порівняти їхні функціональні характеристики.

Таблиця 1.1

Порівняння видів природоохоронних територій у Польщі

Вид території	Кількість у Польщі	Мета створення	Допустимі види діяльності	Приклад
Національні парки	23	Збереження ландшафтів та екосистем	Туризм, освіта, наука (регульовано)	Татранський нац. парк
Природні резервати	~1500	Охорона рідкісних видів та природних процесів	Наукова й освітня діяльність	«Пруське болото»
Ландшафтні парки	~120	Поєднання охорони з традиційною діяльністю	Екотуризм, сільське господарство, просвіта	Розточанський ландшафтний парк
Об'єкти Natura 2000	>900	Збереження біорізноманіття ЄС	Дозволені дії без шкоди для середовища	Долина Неретви
Біосферні резервати	11	Баланс між охороною, розвитком і освітою	Захист (ядро), сталий розвиток (буфер, перехід)	Біловезький біосферний резерват
Пам'ятки природи / бот. сади	тисячі об'єктів	Локальна охорона унікальних природних об'єктів	Освіта, короткотривалий туризм	Дуб «Бартик», ботсад у Варшаві

Джерело: складено автором на основі джерела [8]

Проведемо характеристику кожного із зазначених видів природоохоронних територій, що функціонують у Польщі, з огляду на їхнє значення для збереження довкілля та розвитку сталого туризму. Національні парки — це великі природні території, які вражають своєю мальовничістю, різноманіттям ландшафтів і флори. У Польщі функціонує 23 національні парки, серед яких найвідоміші — Біловезький, Татранський та Бещадський. Біловезький парк, наприклад, є домом для європейського зубра — символу збереження диких тварин. Такі парки поєднують природоохоронну, наукову,

рекреаційну та освітню функції, дозволяючи туристам знайомитися з природою через спеціально облаштовані маршрути без шкоди для екосистем.

Поряд із національними парками важливу роль у системі охоронюваних територій відіграють природні резервати (заповідники). Це ділянки з найсуворішим режимом охорони, де будь-яке втручання людини заборонене, окрім наукових досліджень та екопросвітницьких заходів. У Польщі нараховується понад 1500 заповідників, які охоплюють різноманітні екосистеми. Яскравим прикладом є "Пруське болото", що зберегло унікальні сфагнові торфовища та стало місцем вивчення природних процесів у їхньому первісному вигляді. Такі території є своєрідними лабораторіями під відкритим небом і мають виняткову наукову цінність.

Важливим елементом природоохоронної мережі є також ландшафтні парки, які поєднують екологічну функцію з можливістю ведення традиційної господарської діяльності. У Польщі існує понад 120 таких парків, які є зручним простором для розвитку екологічного туризму, освітніх програм і збереження культурної спадщини. Зокрема, Ландшафтний парк Розточчя не лише приваблює природною красою, а й активно підтримує традиції місцевих громад, розвиваючи етнографічні маршрути, ремесла та агротуризм.

На рівні європейської інтеграції особливе місце займають об'єкти Natura 2000 - частина загальноєвропейської природоохоронної ініціативи, спрямованої на збереження рідкісних і ендемічних видів, а також їхніх природних оселищ. Польща бере активну участь у формуванні цієї мережі, до якої входить понад 900 об'єктів. Одним із таких є Долина Неретви - важлива територія для гніздування водоплавних птахів. Об'єкти Natura 2000 інтегрують охорону природи у процеси просторового планування та дозволяють узгодити природоохоронні цілі з розвитком туризму, транспорту та місцевої інфраструктури.

Ще одним прикладом поєднання охорони природи з людською діяльністю є біосферні резервати, створені в межах Програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера». Польща має 11 таких об'єктів, серед яких Біловезький ліс

є частиною транскордонного резервату, спільного з Білоруссю. Біосферні резервати поділяються на зони з різним рівнем охорони: ядро з абсолютним захистом, буферна зона для наукової й освітньої діяльності та перехідна зона, де дозволений сталий розвиток, у тому числі екологічно відповідальний туризм. Таким чином, ці території є моделлю гармонійного співіснування природи й людини.

Завершують перелік природоохоронних об'єктів пам'ятки природи та ботанічні сади, які мають локальне значення, але виконують важливу роль у збереженні унікальних природних утворень і рідкісних видів рослин. Це можуть бути вікові дерева, геологічні формації, печери, водоспади або штучно створені сади з рідкісною флорою. Відомим прикладом є дуб «Бартик», вік якого перевищує 700 років — він охороняється як національна пам'ятка. Ботанічні сади, крім наукової функції, виконують освітню місію та сприяють формуванню екологічної культури у населення, слугуючи привабливими об'єктами короткочасного туризму.

Практично, вся система природоохоронних територій Польщі - від масштабних національних парків до окремих пам'яток природи - створює багаторівневу модель збереження довкілля, що водночас сприяє розвитку сталого туризму, збереженню культурної спадщини й підтримці місцевих громад. Вона інтегрує міжнародні та національні підходи до природоохоронної політики й дозволяє ефективно управляти територіями з урахуванням екологічних, економічних і соціальних аспектів.

Побудова ефективної системи природоохоронних територій, що охоплює різні рівні захисту, дозволені форми використання та масштаби втручання, є ключовим елементом екологічної політики Польщі. Злагожене функціонування національних парків, заповідників, ландшафтних парків, об'єктів Natura 2000, біосферних резерватів і локальних природних пам'яток створює багатофункціональну модель охорони довкілля, яка не лише зберігає природні багатства, а й сприяє соціально-економічному розвитку територій. У такій моделі туризм виступає не як загроза, а як інструмент гармонізації

відносин між людиною і природою. Саме тому важливо розглянути, які конкретні функції виконують природоохоронні території в контексті сталого туризму, рис. 1.1.

Рис. 1.1. Функції природоохоронних територій у контексті сталого туризму

Джерело: складено автором на основі джерела [10]

У контексті сталого туризму природоохоронні території виконують низку важливих функцій, кожна з яких має своє значення для екологічної рівноваги, соціального розвитку та економічної стабільності. Насамперед, екологічна функція полягає в охороні природних екосистем, біологічного різноманіття та генетичних ресурсів. Завдяки впровадженню екологічно безпечних практик, сталий туризм не завдає шкоди природі, а навпаки - сприяє її збереженню. Освітня функція передбачає створення можливостей для екологічної освіти й просвітницької діяльності: туристи мають змогу краще зрозуміти цінність природи, принципи сталого розвитку та необхідність охорони довкілля. Водночас соціальна функція проявляється у залученні місцевого населення до туристичної діяльності, що веде до створення нових робочих місць, підвищення якості життя, збереження традицій і формування локальної ідентичності.

Економічна функція природоохоронних територій полягає у сприянні розвитку готельного господарства, сфери послуг, інфраструктури, що в сукупності зміцнює національну та регіональну економіку. Важливою є також науково-дослідницька функція - охоронювані території надають унікальні можливості для вивчення природних процесів і екосистем у сфері біології, географії, екології та кліматології, що сприяє розробці нових підходів до сталого природокористування. Нарешті, культурна та естетична функція охоплює збереження природної спадщини як частини культурної ідентичності, а також наявність історичних, етнографічних і мистецьких об'єктів, які підсилюють туристичну привабливість цих територій.

Таким чином, природоохоронні території є ключовими осередками сталого туризму. Їх ефективне функціонування сприяє не лише збереженню природи, а й формуванню свідомого туриста, що поважає довкілля. У країнах Європейського Союзу, зокрема Польщі, природоохоронні території стали прикладом гармонійного поєднання охорони природи та розвитку туристичної діяльності. Саме на основі таких прикладів доцільно формувати національну стратегію сталого туризму, орієнтовану на баланс між екологічною, економічною та соціальною складовими.

1.2. Класифікація природоохоронних об'єктів у Польщі: правовий статус та охоронні режими

Уміння раціонально використовувати природні ресурси та здійснювати ефективну природоохоронну діяльність полягає у здатності зважено керувати можливими компромісами й реалізовувати заходи, спрямовані на охорону довкілля. На цей процес впливають різноманітні чинники, зокрема доступність фінансових і трудових ресурсів, система управління та взаємодія з місцевими громадами. Зазначені фактори змінюються та еволюціонують із часом, відображаючи трансформації в екологічній політиці та нагромаджений досвід відповідних учасників.

Поняття «природні ресурси» охоплює елементи навколишнього середовища та природні умови, які використовуються або можуть бути використані у якості засобів виробництва та об'єктів споживання для забезпечення матеріальних і духовних потреб населення, а також для покращення якості життя [1]. Нераціональна експлуатація таких ресурсів зумовлює їх виснаження, погіршення якісного стану, зниження родючості ґрунтів, знищення лісових екосистем, порушення гідрологічного режиму та забруднення водойм, а також зміну природних ландшафтів [1].

Природні ресурси виступають предметом економічних відносин між основними суб'єктами економічної системи: підприємствами, які використовують ресурси у господарській діяльності, та державою, яка регулює цей процес [1; 2; 7]. Оскільки використання природних ресурсів є ключовою сферою діяльності таких підприємств, результати їх роботи визначають як фінансову ефективність самих суб'єктів господарювання, так і добробут населення регіону. Отже, взаємодія між підприємствами-природокористувачами та навколишнім середовищем повинна здійснюватися з урахуванням принципів раціонального та екологічно безпечного використання ресурсів.

Загальний рівень ефективності природоохоронних заходів значною мірою визначається здатністю відповідних управлінських структур, які здійснюють регуляторні функції у сфері охорони довкілля. Ці органи виконують ключову роль у впровадженні екологічних ініціатив, організації моніторингу, розвитку туристичної сфери та просуванні екологічної освіти.

У Республіці Польща правовий механізм охорони довкілля представлений сукупністю державних і громадських інституцій, які працюють у сфері охорони природи та здійснюють відповідні функції з управління навколишнім середовищем. Польща розглядає охорону довкілля як пріоритетну діяльність, спрямовану на збереження природного балансу, що забезпечує належні умови життя як сучасним, так і майбутнім поколінням, а також гарантує право на

використання природних ресурсів за умов їх якісного та кількісного збереження.

Особливістю системи управління довкіллям у Польщі є те, що держава, будучи членом Європейського Союзу, визнає екологічні стандарти та інститути, встановлені на загальноєвропейському рівні, але водночас зберігає національну специфіку в екологічній політиці [4]. Успішність реалізації природоохоронної політики залежить від ефективної взаємодії між центральною владою та місцевими громадами, що передбачає формування як горизонтальних зв'язків усередині спільнот, так і вертикальних відносин між локальним і загальнонаціональним рівнями управління [5].

Основним нормативним документом, що регулює охорону природи в Польщі, є Закон «Про охорону природи» від 16 квітня 2004 року [8]. У ньому визначено, що природоохоронна діяльність передбачає збереження, відновлення та збалансоване використання природних ресурсів і компонентів довкілля.

Станом на сьогодні в Польщі налічується понад 45 000 об'єктів природно-заповідного фонду, які охоплюють понад третину всієї території країни. Згідно зі статистичними даними, детальній класифікації підлягають 1 888 географічних об'єктів, функціонують 3 офіційно визнаних геопарки, ще 14 — перебувають у процесі проєктування. Активно здійснюється створення централізованої бази даних про ці об'єкти, що свідчить про високий рівень зацікавленості та спроможності на всіх рівнях влади — від місцевого до державного — ефективно розвивати та охороняти природоохоронну інфраструктуру, включно з елементами неживої природи. Водночас формується геотуристична мережа, яка покликана популяризувати геологічну спадщину країни [6].

Таким чином, на сьогоднішній день у Польщі сформовані сприятливі умови для подальшого вдосконалення природоохоронної системи, зокрема в контексті розвитку екологічного туризму, рис. 1.2. Ефективна екологічна політика держави спирається не лише на нормативно-правову базу, але й на

чітку класифікацію природоохоронних об'єктів, що дозволяє системно підходити до охорони довкілля.

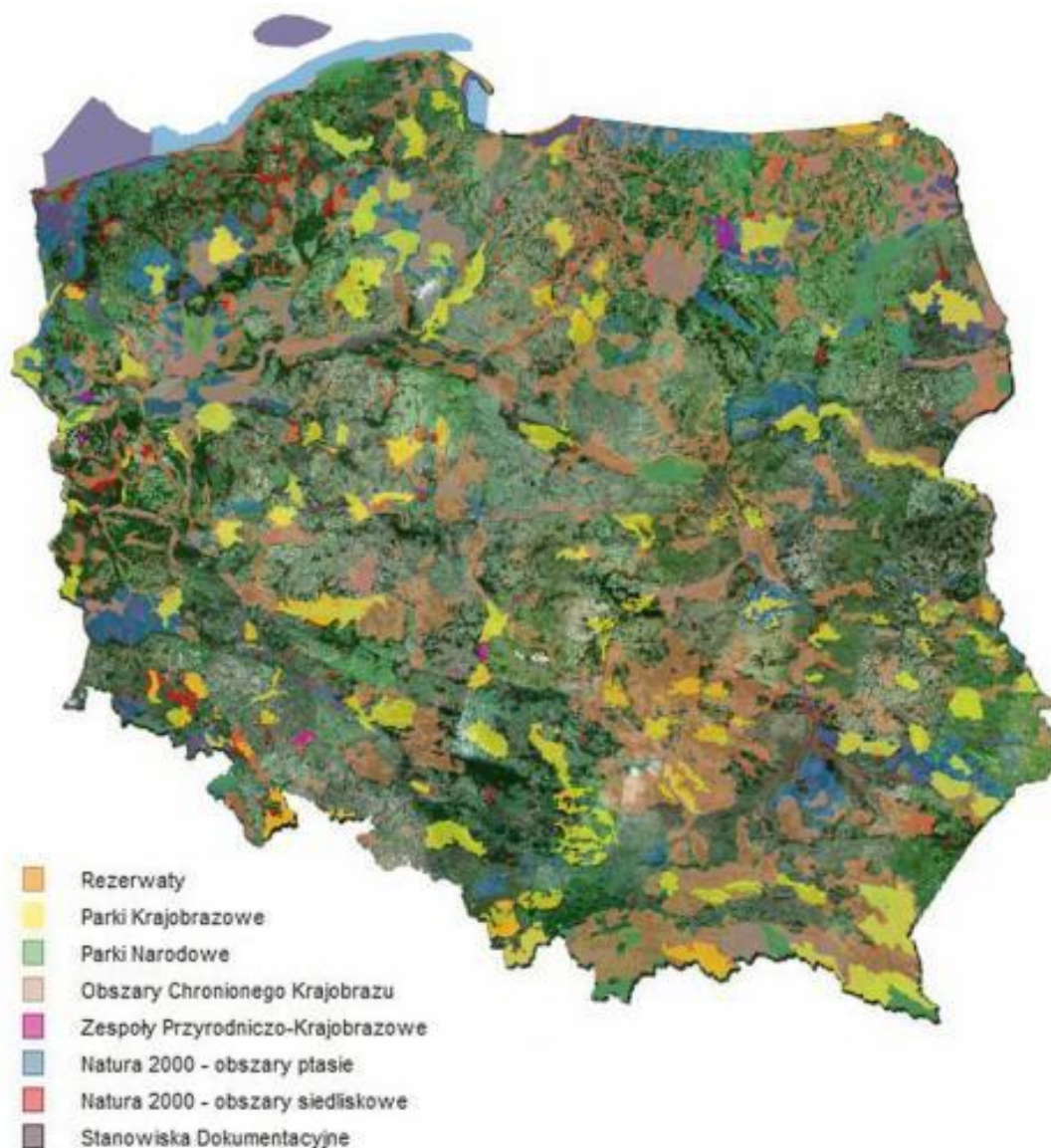

Рис.1.2. Карта природоохоронних територій Польщі [8]

Відповідно до положень Закону про охорону природи, у статті 6 виокремлено десять основних форм (категорій) охорони природи, що функціонують на території Республіки Польща [8]. Серед них – національні парки, природні заповідники, ландшафтні парки, охоронні ландшафти, території європейської мережі Natura 2000, а також окремі об'єкти, такі як пам'ятки природи, документально підтверджені місця, екологічні угіддя та

природно-ландшафтні комплекси. Окрему категорію становить охорона видів флори, фауни та грибів, рис. 1.3

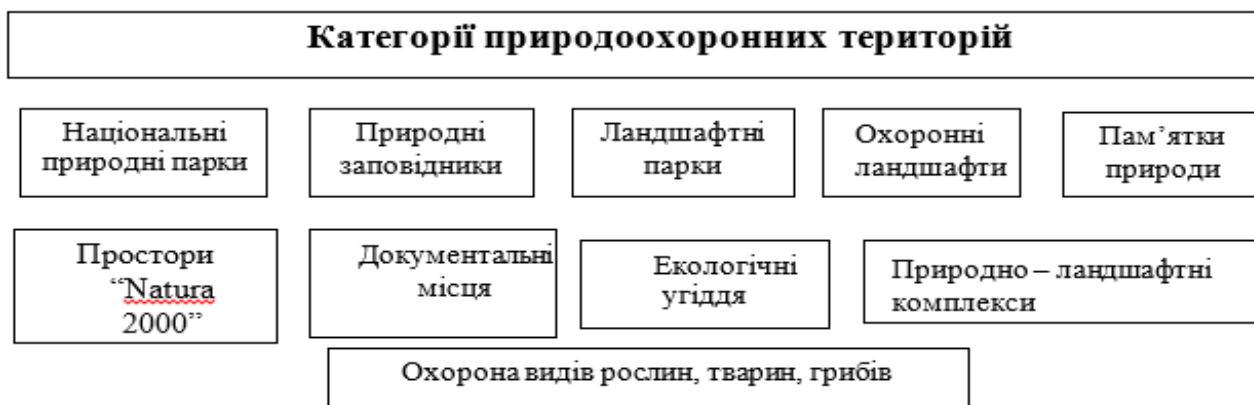

Рис. 1.3 Категорії природоохоронних територій Польщі

Джерело: складено автором на основі джерела [10]

У межах польської правової системи та наукової традиції природоохоронні території класифікуються за трьома основними напрямками. Першу групу становлять територіальні форми охорони, до яких належать національні парки, природні заповідники, ландшафтні парки, охоронні ландшафти та зони Natura 2000 (пункти 1–5 із переліку, наведеного в ст. 6 Закону про охорону природи). Друга група охоплює індивідуальні форми захисту, зокрема пам'ятки природи, документальні місця, екологічні угіддя та природно-ландшафтні комплекси (пункти 6–9). Третій напрямок охоплює заходи, пов'язані з охороною біологічного різноманіття, тобто захист окремих видів рослин, тварин і грибів, що закріплено як десята форма охорони [3].

Станом на сьогодні загальна площа природно-заповідного фонду Польщі (без урахування територій, що входять до європейської мережі Natura 2000) перевищує 10,1 мільйона гектарів, що становить приблизно 32,4 % загальної території країни, табл. 1.2 [9]. Такий рівень охоплення свідчить про системний підхід держави до охорони природного середовища.

Окрему категорію становлять об'єкти неживої природи, які підлягають охороні як у територіальних, так і в об'єктних формах природно-заповідного фонду. Їхній захист реалізується здебільшого через статус пам'яток природи

або документальних місць, що дає змогу зберігати унікальні геологічні, геоморфологічні чи палеонтологічні об'єкти. На відміну від біологічного компонента, ці елементи охоплюються не всіма формами охорони, але залишаються важливою складовою стратегії збереження природної спадщини.

Таблиця 1.2

Категорії природоохоронних об'єктів Польщі

Природоохоронні об'єкти	Кількість	Площа, га
Національні парки	23	314 474,5
Природні заповідники	1463	164 202,1
Ландшафтні парки	121	2 529 022,0
Охоронні ландшафти	386	6 990 047,7
Території Natura 2000	967 (144 – території спеціальної охорони птахів + 823 – спеціальні території охорони біотопів)	9 362 632,0
Екологічні угіддя	6877	51 029,5
Природні-ландшафтні комплекси	318	93 463,6
Документальні місця	155	885,2
Пам'ятки природи	36293	–
Увесь природно-заповідний фонд	45636	10 143 124,6 (без територій Natura 2000)

Джерело: складено автором на основі джерела [6]

Для кращого розуміння просторової та кількісної структури природоохоронних територій у Польщі доцільно проаналізувати співвідношення між різними категоріями охорони природи. На рис. 1.4 представлено діаграму, що відображає кількість природоохоронних об'єктів за окремими формами згідно з класифікацією, передбаченою польським законодавством.

Згідно з наведеними даними, найбільшу частку природоохоронних територій Польщі становлять екологічні угіддя, які охоплюють 78 % усіх об'єктів. Це свідчить про їх доступність, відносну простоту створення та гнучкість у поєднанні з іншими формами землекористування.

Другу позицію займають ландшафтні парки – 15 %, які відіграють важливу роль у збереженні природної рівноваги на регіональному рівні та

розвитку сталого туризму. Вони поєднують охорону природи з можливістю рекреації та просвітницької діяльності.

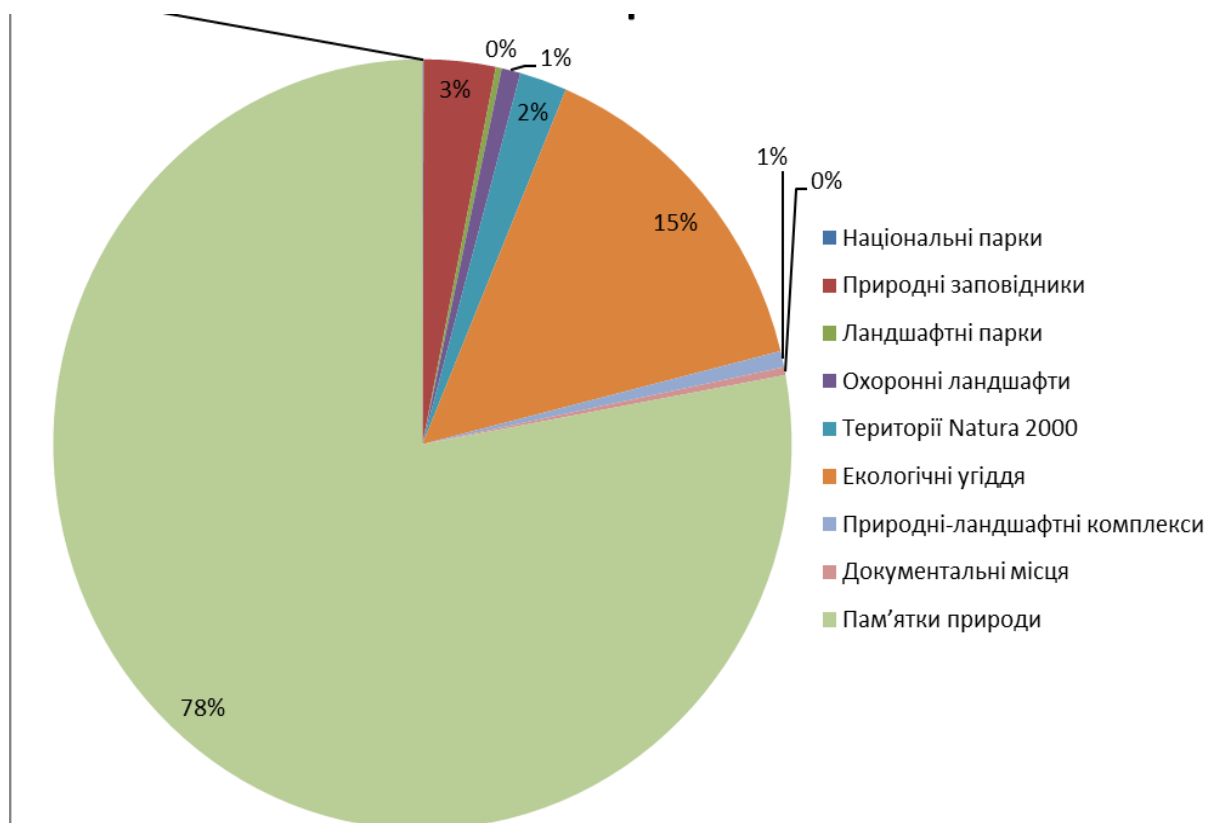

Рис. 1.4. Співвідношення природоохоронних об'єктів Польщі

Джерело: складено автором на основі джерела [6]

Решта категорій мають значно меншу частку: природні заповідники – 3 %, охоронні ландшафти – 2 %, національні парки та природно-ландшафтні комплекси, а також документальні місця та пам'ятки природи — по 1 % або менше, території Natura 2000 – майже не представлені у кількісному вираженні (0 %), що пояснюється тим, що ці зони охоплюють великі площі, але кількісно є менш чисельними.

Загалом діаграма демонструє значну перевагу менш суворих форм охорони (екологічні угіддя, ландшафтні парки) над більш регламентованими (заповідники, нацпарки), що відповідає сучасній польській концепції збалансованого використання територій із урахуванням екологічних, соціальних і економічних факторів.

Попередній аналіз кількісного розподілу природоохоронних об'єктів Польщі (див. рис. 1.2) демонструє домінування менш суворих форм охорони, таких як екологічні угіддя та ландшафтні парки. Проте для комплексного розуміння структури природоохоронного фонду важливо враховувати не лише кількість, а й площу, яку займають ці території. Це дає змогу оцінити реальний екологічний вплив кожної категорії охорони. На рис. 1.5 подано діаграму, яка ілюструє розподіл площі природоохоронних територій Польщі відповідно до їх категорій.

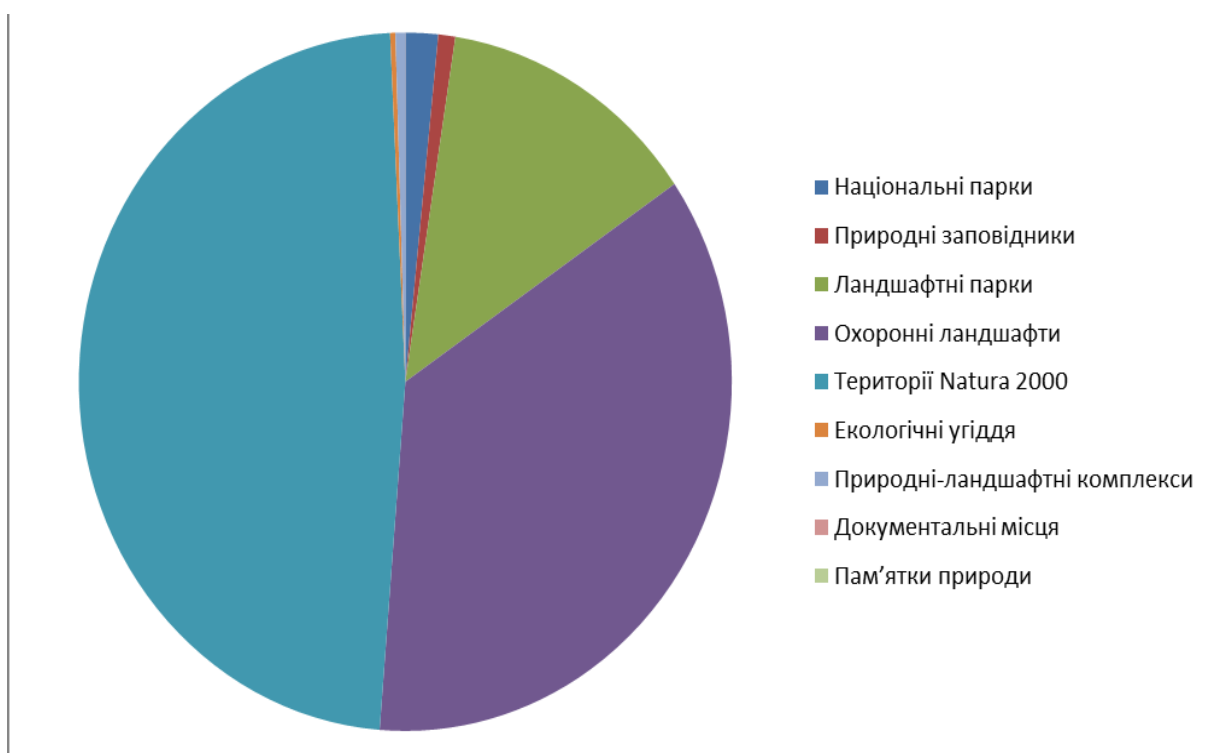

Рис. 1.5. Площа природоохоронних об'єктів Польщі за категоріями

Джерело: складено автором на основі джерела [6]

На відміну від попередньої діаграми, яка показувала чисельність об'єктів, ця діаграма демонструє, що найбільшу площу серед усіх категорій займають саме території Natura 2000. Попри відносно невелику кількість таких об'єктів, їх географічне охоплення є дуже значним, що пояснюється масштабом дії європейських екологічних директив.

Ландшафтні парки також посідають помітне місце за площею, що свідчить про їхню вагому роль у збереженні природного середовища на

регіональному рівні. Такі парки часто охоплюють великі простори культурних ландшафтів, де поєднується охорона природи, сільське господарство та рекреація.

Національні парки, хоча й не численні за кількістю, займають суттєву частку у структурі площі природоохоронного фонду. Це пов'язано з їхнім статусом як найбільш охоронюваних територій, де діють жорсткі обмеження на будь-яку господарську діяльність.

Екологічні угіддя, які були абсолютними лідерами за кількістю (рис. 1.2), займають незначну частину площі, що свідчить про їх менший фізичний розмір, але високу гнучкість у розміщенні.

Інші категорії - такі як природні заповідники, пам'ятки природи, документальні місця та природно-ландшафтні комплекси - мають мінімальний відсоток у загальній площі, однак їх значення у збереженні унікальних природних елементів не менш важливе.

Отже, території природних заповідників, національних природних парків, ландшафтних парків та інших об'єктів природно-заповідного фонду Польщі виступають ключовими елементами екомережі загальнодержавного значення.

1.3. Методологічні підходи до оцінювання туристичного потенціалу природоохоронних територій

Оцінювання туристичного потенціалу природоохоронних територій є важливою складовою сучасної стратегії сталого розвитку. У контексті зростаючої уваги до екологічного туризму та необхідності збереження природної спадщини, надзвичайно важливо правильно оцінювати не лише наявні ресурси, а й можливості для їх гармонійного використання. Природоохоронні території — це простори, де головним завданням є охорона екосистем, біорізноманіття та природних ландшафтів, але водночас вони можуть слугувати основою для розвитку відповідального туризму.

Туристичний потенціал у цьому контексті слід розглядати як сукупність природних, інфраструктурних, культурних, організаційних та соціально-економічних чинників, що визначають здатність території приваблювати туристів без шкоди для екологічної рівноваги. Метою даного дослідження є аналіз та класифікація основних методологічних підходів до оцінювання такого потенціалу.

Існує кілька ключових наукових парадигм, які лежать в основі оцінювання туристичного потенціалу природоохоронних територій. Насамперед варто виділити ресурсний, системний і комплексний підходи. Так, ресурсний підхід орієнтований на кількісне виявлення та інвентаризацію природних елементів, що мають туристичну цінність: ландшафти, рельєфи, водні об'єкти, флора і фауна. В рамках цього підходу аналізується рівень доступності, збереження та можливості використання кожного ресурсу.

Системний підхід дозволяє розглядати природоохоронну територію як частину ширшої туристичної системи. Він враховує взаємозв'язки між різними елементами (ресурси, інфраструктура, управління, попит) та підкреслює необхідність інтеграції у регіональний туристичний ринок. Комплексний підхід поєднує в собі елементи двох попередніх, включаючи не лише фізичні характеристики, а й соціокультурні, економічні й правові чинники. Особливу увагу приділяють можливості адаптації природоохоронних об'єктів до рекреаційного навантаження та аналізу екологічних ризиків.

Додатково застосовується модель туристичної дестинації, яка розглядає природоохоронну територію як готовий туристичний продукт із власною структурою, життєвим циклом і механізмами просування.

Оцінка туристичного потенціалу потребує використання цілісного інструментарію, що включає як кількісні, так і якісні показники. Найпоширенішими параметрами є:

1. Кількісні характеристики: площа території, кількість видів флори і фауни, кількість туристичних маршрутів, рівень антропогенного навантаження, транспортна доступність, чисельність відвідувачів на рік.

2. Якісні характеристики: ступінь привабливості ландшафту, рівень охорони, стан інфраструктури (маркування маршрутів, наявність інформаційних стендів, доступність екоцентрів), екологічна стійкість, естетична цінність.

Серед методик, які використовуються для оцінювання, найпоширенішими є: експертна оцінка, бенчмаркінг, SWOT-аналіз, методи анкетування та опитування, а також використання кількісних і якісних індикаторів для комплексного аналізу ефективності та потенціалу.

- Індексна оцінка, коли кожен показник нормалізується та зводиться до єдиного інтегрального значення, що дозволяє порівнювати різні території між собою.

- Матричний аналіз, який дозволяє визначити ступінь відповідності природоохоронної території різним туристичним сценаріям (наприклад, екотуризм, науковий туризм, рекреація).

- Багатокритеріальна оцінка (МСА) — метод, що включає експертну оцінку вагових коефіцієнтів для кожного критерію і дозволяє гнучко адаптувати підхід під конкретну територію.

- SWOT-аналіз застосовується для визначення сильних і слабких сторін туристичного розвитку на природоохоронній території, а також зовнішніх можливостей і загроз.

Джерелами даних є як офіційна статистика (звітність природоохоронних установ, дані туристичних адміністрацій), так і емпіричні дослідження: соціологічні опитування, фокус-групи, спостереження, використання геоінформаційних систем (ГІС) та супутникових знімків. В свою чергу комплексна оцінка туристичного потенціалу природоохоронної території проходить кілька етапів:

1. Первинна ідентифікація — включає визначення меж території, її правового статусу, охоронного режиму, та наявності базових умов для туризму.

2. Збір та систематизація даних — на цьому етапі здійснюється аналіз природного ресурсу, інфраструктурної забезпеченості, статистичних та картографічних даних.

3. Формування системи критеріїв — відбувається розробка показників, за якими буде здійснюватись оцінювання. Важливо, щоб ці показники враховували як екологічні, так і туристичні параметри.

4. Обчислення індексу туристичного потенціалу — за допомогою відповідної методики (індексної, бальної, матричної) розраховується узагальнений показник.

5. Інтерпретація результатів — отримані значення порівнюються між різними територіями, виявляються сильні та слабкі сторони, формуються рекомендації для подальшого розвитку.

У польській практиці одним із ефективних прикладів є використання індексу туристичного потенціалу в межах національних парків, зокрема Біловезького парку. У цьому випадку враховувались такі показники, як біорізноманіття, кількість маршрутів, якість інфраструктури та участь місцевих громад.

В Україні подібні підходи застосовуються в Карпатському біосферному заповіднику та НПП “Синевир”, де вже використовуються ГІС-технології для моніторингу рекреаційного навантаження та планування маршрутів. У деяких проектах також впроваджується система сертифікації екотуристичних послуг.

Методологія оцінювання туристичного потенціалу природоохоронних територій є міждисциплінарною і охоплює широкий спектр інструментів та підходів. Найбільш ефективними є ті, які базуються на комплексному аналізі із залученням як кількісних, так і якісних даних. Важливо, щоб ці підходи не суперечили головній меті — збереженню природи — і водночас сприяли сталому розвитку місцевих громад через відповідальний туризм.

Висновки до першого розділу:

У розділі 1 узагальнено теоретико-методологічні засади дослідження природоохоронних територій як перспективного туристичного ресурсу. Встановлено, що природоохоронні території виконують екологічну, освітню, соціальну та рекреаційну функції, а також формують умови для розвитку відповідального туризму без шкоди для довкілля. Такий підхід є важливим з огляду на сучасні виклики екологічної безпеки та кліматичних змін.

Окрему увагу приділено класифікації природоохоронних об'єктів у Польщі, які регулюються чіткою правовою базою та мають різні охоронні режими залежно від статусу (національні парки, заповідники, ландшафтні парки тощо). Систематизовано основні методологічні підходи до оцінювання туристичного потенціалу таких територій, включаючи комплексне використання кількісних та якісних показників, експертних оцінок і картографічного аналізу. Узагальнення вказаних теоретичних та методичних основ створює базу для подальшого прикладного аналізу туристичного використання природоохоронних територій.

РОЗДІЛ 2. ПРИРОДООХОРОННІ ТЕРИТОРІЇ ПОЛЬЩІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ХАРАКТЕРИСТИКА

2.1. Національні парки Польщі як ключові об'єкти природного туризму

Національні парки Польщі є центральними елементами природоохоронної політики держави та розглядаються як важливі ресурси для розвитку природного туризму. Вони репрезентують найвищий рівень територіальної охорони довкілля та слугують прикладом збереження цінних екосистем, ландшафтів і біорізноманіття. На сьогодні в країні функціонує 23 національні парки загальною площею близько 314,5 тис. га, що становить орієнтовно 1 % території Польщі (див. табл. 2.1). Ці території мають особливу природну, наукову, культурну та освітню цінність. Відповідно до національного законодавства, парк повинен охоплювати не менше ніж 1 000 гектарів та охоплювати цілісну природну систему, яка потребує збереження (див. рис. 2.1).

Польща офіційно прийняла визначення національного парку, запропоноване Міжнародним союзом охорони природи (IUCN), що дало змогу класифікувати більшість національних парків країни відповідно до міжнародних стандартів. Так, 15 польських парків належать до II категорії за класифікацією IUCN, ще два — до V категорії (Ойцовський та Вігерський). Шість парків, які було створено пізніше, наразі не класифіковано за цим стандартом. Варто зазначити, що дев'ять польських національних парків отримали статус біосферних резерватів у межах програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера». Серед них — Бабьогурський, Біловезький, Бещадський, Бори Тухольські, Кампіносський, Карконоський, Поліський, Словінський і Татршанський. При цьому лише Біловезький національний парк внесено до Списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО, що підкреслює його виняткову природну цінність і туристичний потенціал на міжнародному рівні.

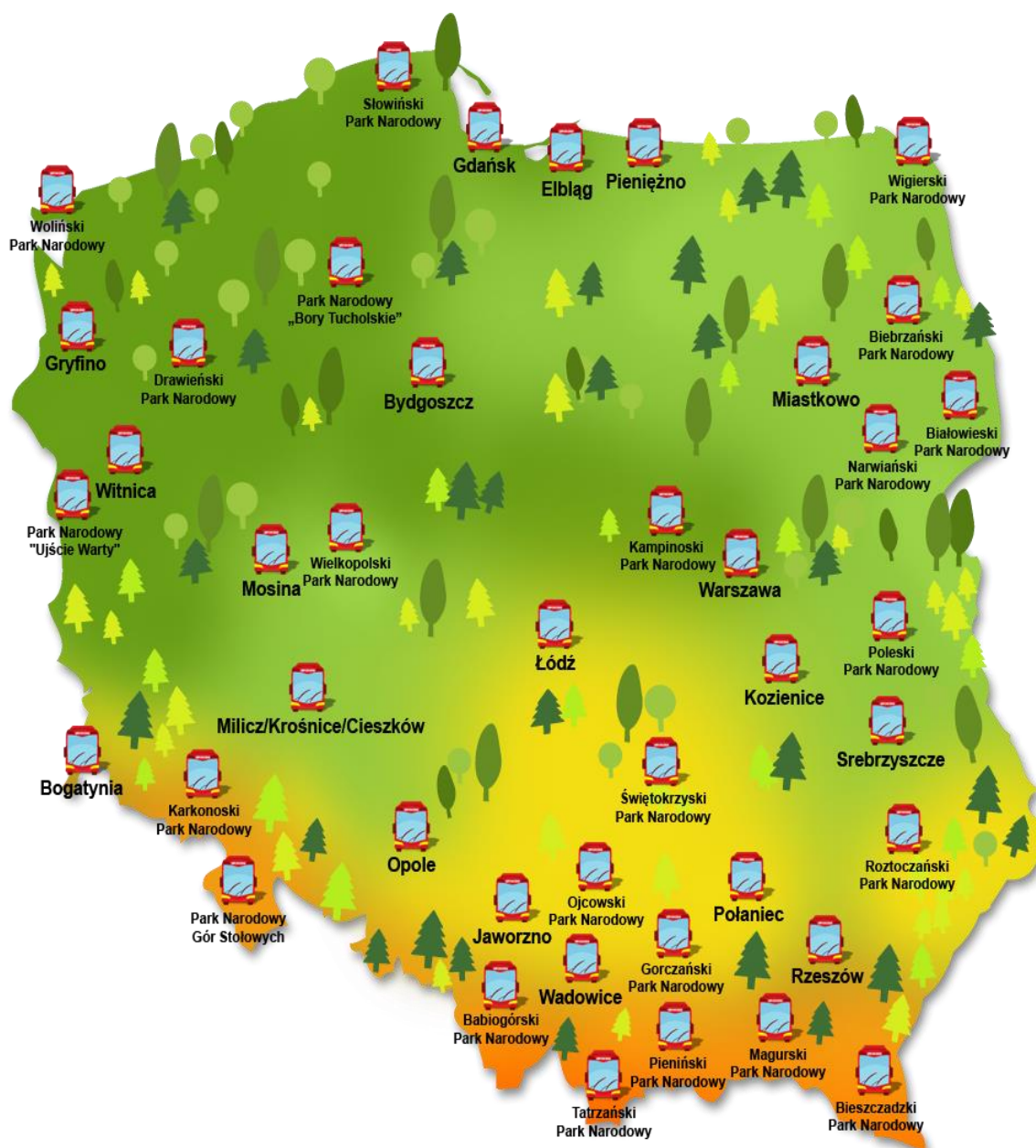

Рис. 2.1. Національні парки Польщі [13]

Відповідно до законодавства Польщі, національні парки виконують низку ключових функцій, серед яких пріоритетними є охоронна та відновлювальна. Вони спрямовані на збереження природних комплексів та забезпечення відновлення порушених екосистем. Окрім того, діяльність національних парків охоплює так звані позаохоронні функції, що включають використання території у межах встановлених норм, а також факультативні напрями — наукову, освітню та туристичну діяльність. Згідно зі статтею 8 Закону Польщі «Про

охорону природи», до основних завдань національних парків належить реалізація природоохоронних заходів, організація просторового планування відповідно до затверджених планів охорони, а також проведення заходів з екологічної освіти. Крім того, дозволяється провадження господарської діяльності, але виключно в межах, визначених правовими нормами.

Особливістю функціонування польських національних парків є чітке зонування території, що забезпечує ефективне управління природними ресурсами. Виокремлюють три основні зони: зону суворої охорони, в якій повністю заборонене втручання людини; зону активної охорони, де допускаються обмежені заходи для підтримки природної рівноваги; та зону охорони ландшафту, призначену для обмеженого туристичного використання. Відвідування національних парків дозволяється лише за визначеними маршрутами, що мінімізує антропогенне навантаження. Зон для інтенсивної рекреації або масового відпочинку в польських національних парках не передбачено, що відповідає концепції сталого природного туризму та сприяє довгостроковому збереженню унікальних природних ландшафтів.

Функціонування національних парків у Польщі регламентується низкою правових актів, які формують основу для їх створення, управління та охорони. До ключових нормативних документів належать: розпорядження Ради Міністрів, що визначає межі парку; План охорони, який діє з моменту заснування (так зване охоронне зобов'язання); статут, затверджений Міністром охорони довкілля; а також внутрішні акти, прийняті директором парку. Згідно зі статтею 8 Закону Республіки Польща «Про охорону природи», національний парк набуває статусу юридичної особи з моменту офіційного рішення про його створення. Управлінські повноваження покладаються на директора парку, який відповідає за реалізацію охоронної політики, організацію відвідування та управління майном.

Особливої уваги потребує правовий режим власності на об'єкти, що розташовані в межах національних парків. Законодавство передбачає два основні типи правового статусу майна: 1) об'єкти, що є виключною державною

власністю (такі території безпосередньо призначені для досягнення цілей функціонування парку); 2) інфраструктура та нерухомість, яку парк може набути у власність після офіційного включення земель до своєї території. Процедура створення або розширення національного парку включає добровільне вилучення земельних ділянок за згодою власника, а в разі її відсутності — шляхом судового вирішення. Туристичне використання території парків можливе лише за чітко визначеними маршрутами. Слід зазначити, що приблизно 21 % території національних парків (близько 68 тис. га) становлять зони суворої охорони, де повністю заборонена будь-яка людська діяльність з метою збереження природних процесів у недоторканому стані.

Більшість національних парків у Республіці Польщі характеризуються лісовими ландшафтами — лісові масиви займають у середньому близько 62 % їхньої загальної площі. Однак серед них є винятки, які демонструють інші типи екосистем. Зокрема, у Національному парку «Витоки Варти» (пол. *Ujście Warty*), лісистість становить лише близько 1 % загальної території, рис. 2.2.

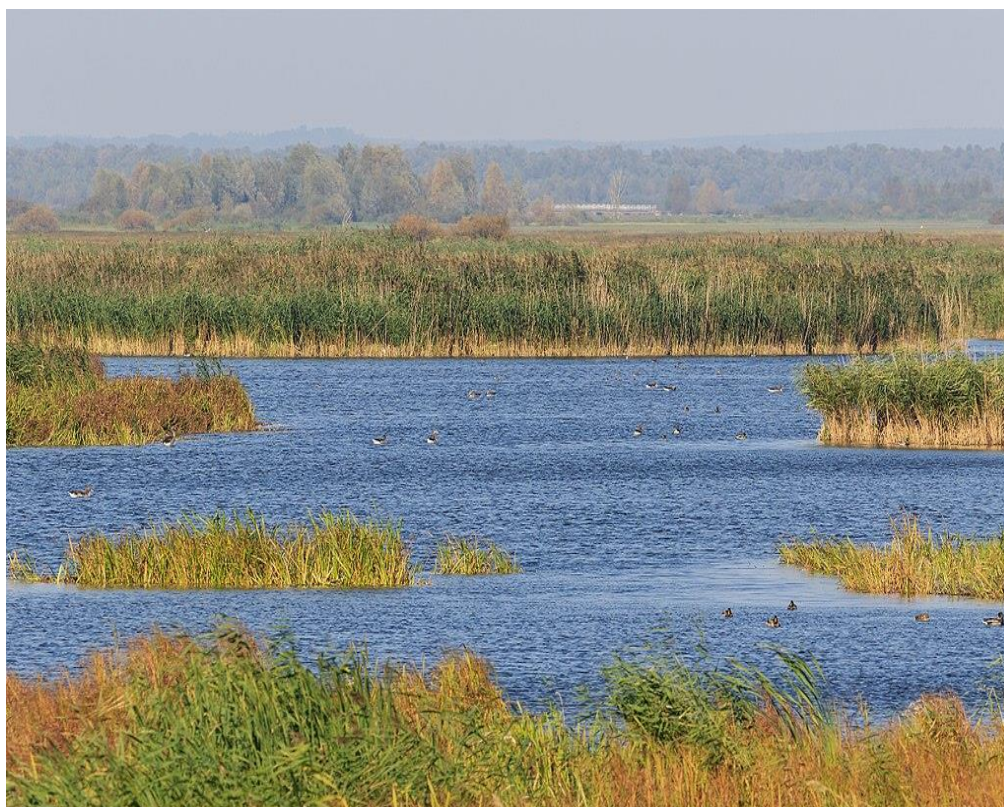

Рис.2.2. Витоки Варти [8]

Основна природна цінність цієї території — заболочені заплави річки Варта, що мають велике значення для збереження водно-болотних угідь і слугують місцем гніздування багатьох видів птахів. Цей парк є одним із найважливіших орнітологічних об'єктів Польщі, входить до європейської мережі Natura 2000, а також має статус Рамсарської території. Утворений у 2001 році, парк охоплює площу понад 8 000 га і приваблює туристів-натуралістів, фотографів, орнітологів і прихильників екотуризму.

Іншим винятковим прикладом є Національний парк «Нарвянський» (пол. *Narwiański Park Narodowy*), де частка лісів становить лише близько 3 %, (див. рис. 2.3).

Рис.2.3. Національний парк «Нарвянський» [10]

Особливу цінність цієї території становить річка Нарев — один із рідкісних у Європі прикладів анастомозуючої річкової системи, де водний потік поділяється на численні русла, які знову з'єднуються, утворюючи мозаїку водно-болотних біотопів. Парк було створено у 1996 році з метою збереження специфічного гідрологічного режиму та біорізноманіття, характерного для річкових долин північного сходу Польщі. Його територія охоплює близько 6 800 га. Нарвянський парк є популярним серед туристів, які цікавляться природною гідрологією, а також серед поціновувачів тихого, екологічного відпочинку, включаючи спостереження за птахами, прогулянки на байдарках і тематичні маршрути.

Загалом, національні парки Польщі є категорією природоохоронних територій, які захищені від більшості форм антропогенного впливу та забруднення. Вони зберігають унікальні природні комплекси та забезпечують можливість сталого туризму, спрямованого на гармонійне поєднання рекреаційного використання з охороною природи. Найменшим за площею серед польських національних парків є Ойцовський (2 146 га), що вирізняється карстовим ландшафтом, тоді як найбільшим є Бебжанський парк, площа якого становить понад 59 тис. га та включає розгалужену систему торфовищ і болотистих луків.

Отже, національний парк являє собою категорію природно-заповідного фонду країни, котра охороняється від більшості типів людської діяльності та забруднення.

2.2. Заповідники Польщі як елемент природоохоронної системи

Заповідники Республіки Польща відіграють важливу роль у збереженні біологічного та ландшафтного різноманіття країни, виступаючи одним із ключових елементів національної системи охорони природи. Ці об'єкти зазвичай мають порівняно невеликі розміри, однак відзначаються високою природною цінністю. Вони створюються з метою захисту унікальних

екосистем, рідкісних видів флори і фауни, геоморфологічних утворень та інших природних комплексів.

Згідно з актуальними статистичними даними, на території Польщі функціонує 1463 природні заповідники. Загальна площа, яку вони охоплюють, перевищує 164 тисячі гектарів, що становить близько 0,5 % від площі держави та приблизно 1,6 % від загальної площі природоохоронного фонду країни (див. табл. 1.2; рис. 2.4). Незважаючи на скромні територіальні масштаби, заповідники мають вагомe значення для підтримки екологічної рівноваги, проведення наукових досліджень та формування екологічної свідомості населення.

Рис.2.4.Природні заповідники Польщі [14]

У відповідності до положень Закону Республіки Польща «Про охорону природи» від 16 квітня 2004 року, природний заповідник визначається як територія, що охоплює природні комплекси або окремі об'єкти природи — зокрема, екосистеми, біотопи, популяції рослин, тварин, грибів, а також елементи неживої природи - які мають виняткову природну, наукову, культурну чи ландшафтну цінність. Основне завдання таких територій полягає у збереженні природного середовища в максимально наближеному до первісного стані, із можливістю проведення наукових досліджень та екологічного моніторингу.

Охороні у межах заповідника може підлягати як повна природна екосистема, так і її окремі компоненти - флора, фауна, мікобіота або геологічні структури. Відповідно до встановлених охоронних режимів, території заповідників можуть мати різний ступінь захисту: від обмеженої охорони до активного втручання з метою підтримки стабільності середовища або збереження ландшафтних особливостей. Наукова класифікація польських заповідників передбачає дев'ять основних типів:

- лісові - створені для збереження унікальних лісових екосистем,
- флористичні - охороняють рідкісні або ендемічні види рослин,
- торф'яні - спрямовані на збереження болотних і торфових біотопів,
- фауністичні - охороняють популяції диких тварин або середовища їхнього проживання,
- ландшафтні - зберігають унікальні природні пейзажі,
- заповідники неживої природи - охороняють геологічні, геоморфологічні чи мінералогічні об'єкти,
- водні - охоплюють акваторії або прибережні екосистеми,
- степові - зберігають рідкісні для Польщі степові угіддя,
- галофітні - пов'язані з охороною солонцевих територій і солончаків.

Розмаїття типів природних заповідників свідчить про комплексний підхід до охорони довкілля у Польщі. Вони є важливим інструментом у збереженні природної спадщини та становлять інтегральну частину мережі охоронюваних

територій, що доповнює функціонування національних парків і ландшафтних територій. Заповідники також мають обмежене туристичне значення, але деякі з них включені до еколого-освітніх маршрутів, що дозволяє поєднувати охорону природи з формуванням екологічної свідомості.

Серед понад тисячі природних заповідників, що функціонують у Польщі, лише незначна частка - 73 об'єкти (приблизно 5 %), із загальною площею 2 132 га - належать до категорії заповідників неживої природи (табл. 1.2). Ці території охоплюють геологічні, геоморфологічні та гідрологічні утворення, що мають виняткову наукову, естетичну або освітню цінність. Одним із найвідоміших прикладів такого типу заповідників є «Гора Зборів», розташований у межах Краківсько-Ченстоховської височини (див. рис. 2.5).

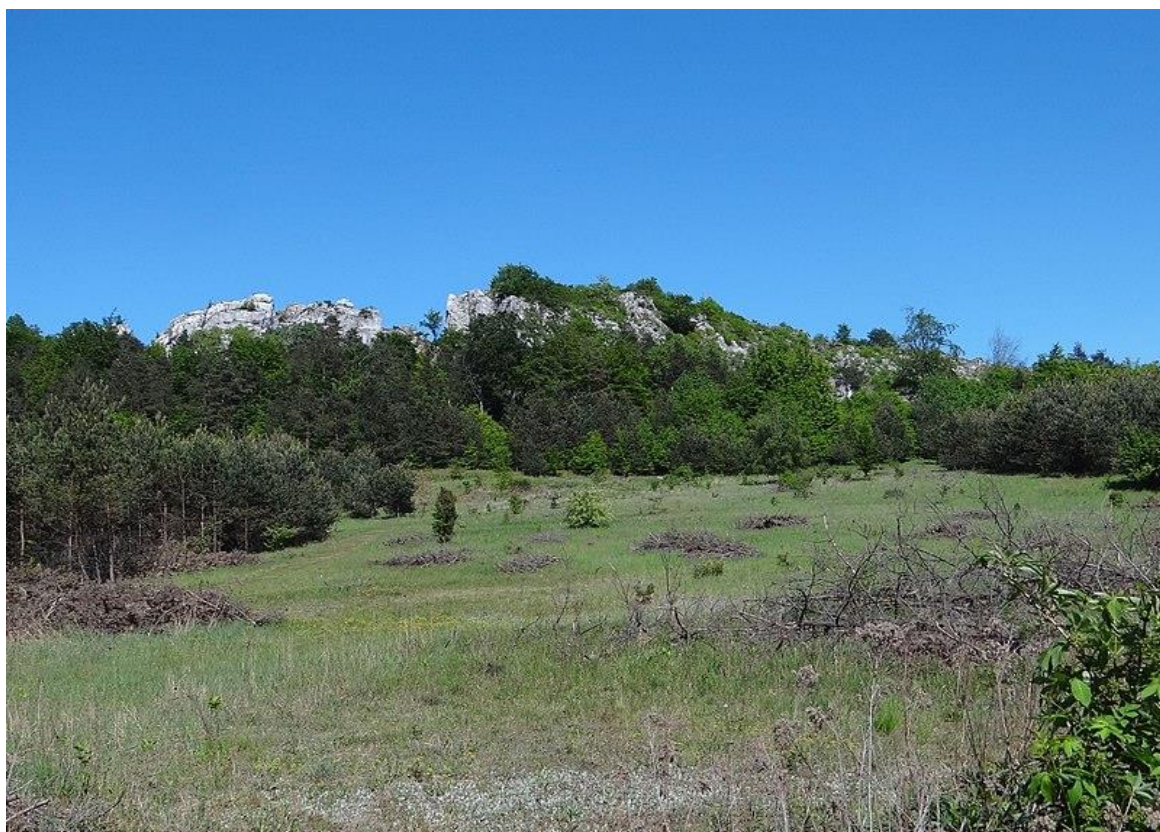

Рис.2.5. Гора Зборів [13]

Його площа становить близько 45 га, і він охоплює унікальні вапнякові останці висотою до 30 метрів, карстові лійки та печери. Заповідник «Гора Зборів» є надзвичайно привабливим для туристів, особливо скелелазів та

спелеологів, оскільки велика частина території доступна для екологічного туризму та активного відпочинку.

Ще одним прикладом є заповідник неживої природи «Госьцьож», розташований у Куявсько-Поморському воєводстві, на терасах Торунсько-Еберсвальдської прадолини. Його площа становить 174 га, а основною метою створення є збереження шаруватих донних відкладів льодовикових озер, вік яких перевищує 12 тисяч років. Такі відклади мають велике значення для палеогеографічних досліджень і відображають природні зміни, що відбувалися у пізньому плейстоцені та голоцені.

Відповідно до статті 13 Закону Республіки Польща «Про охорону природи», природний заповідник охоплює території, що перебувають у природному або слабо зміненому стані, включаючи екосистеми, середовища існування рідкісних видів рослин, тварин і грибів, а також цінні утворення неживої природи. Ці об'єкти створюються на основі рішень місцевих органів охорони природи та передбачають впровадження чітких режимів охорони, спрямованих на збереження одного або кількох компонентів природного середовища. На відміну від національних парків, які охоплюють широкий спектр завдань, природні заповідники мають вузьку спеціалізацію, зосереджену на захисті конкретних природних цінностей.

Таким чином, заповідники Польщі є важливою складовою екологічної безпеки держави та мають високий потенціал у сфері наукових досліджень, екологічної освіти та природоохоронного туризму. Території таких заповідників залишаються в основному недоторканими, що дозволяє зберегти їхню геологічну унікальність та сприяє формуванню усвідомленого ставлення до природи серед відвідувачів.

2.3. Природно-ландшафтні комплекси в системі природоохоронних територій Польщі

Ландшафтні парки Республіки Польща є важливою складовою національної системи охорони природи, поєднуючи функції збереження природного та культурного ландшафту з можливостями для сталого туризму, екологічної освіти та регіонального розвитку. Такі території охоплюють цінні фрагменти природних і трансформованих ландшафтів, які потребують охорони переважно через їхні естетичні, рекреаційні та пейзажні властивості. Часто саме в межах ландшафтних парків зберігаються рідкісні геоморфологічні або геобіологічні структури, які в перспективі можуть бути визнані заповідними територіями більш високого рангу.

За офіційними статистичними даними, у Польщі налічується 318 ландшафтних парків, що охоплюють загальну площу понад 93 тисячі гектарів (див. табл. 1.2). Серед найяскравіших прикладів природно-ландшафтних комплексів можна виділити: «Вапнякові Гори» — парк, який відзначається вражаючими формами рельєфу вапнякового походження; «Межиріччя Варти і Відавки» площею 3,64 га з відслоненнями верхньоярських вапняків і мергелів; «Урочище Любневське», створене з метою збереження озера Любневсько та прилеглих мальовничих берегових урвищ; «Долина Грабі» в Лодзькому воєводстві, яка охоплює вузьку ерозійну долину площею 478 га; та «Тимавський оз» у Торунському воєводстві (1,37 га), що репрезентує унікальний ландшафт водно-льодовикового походження з мішаними лісами.

Після вступу до Європейського Союзу Польща активно адаптувала своє природоохоронне законодавство до європейських стандартів. Одним із важливих напрямів стало визнання важливості охорони георізоманіття, що зумовило поступове витіснення терміну «геоохорона» більш широким поняттям «охорона неживої природи». Цей підхід передбачає збереження геологічної спадщини, характерних форм рельєфу, ґрунтових структур та ландшафтної унікальності. У цьому контексті сформувались нові поняття —

геомісця, геопарки, геотуризм, які потребують інтеграції до вже наявної природоохоронної системи. Це свідчить про тенденцію до комплексного підходу в управлінні природними територіями, де важливим є не лише біологічне, а й геологічне та культурне різноманіття.

Отже, ландшафтні парки Польщі є важливим інструментом охорони середовища, який дозволяє поєднати захист природних комплексів із формуванням привабливих умов для екологічно орієнтованого туризму, активного відпочинку й виховання поваги до природної спадщини.

У межах ландшафтних парків Польщі все більшого значення набуває збереження геомісць — об'єктів неживої природи, які мають виняткове геологічне, геоморфологічне або палеонтологічне значення. Геомісця є природними утвореннями, що містять цінну інформацію про історію розвитку земної кори, формування рельєфу, еволюцію біосфери або минулі геологічні процеси. Вони становлять інтерес не лише для науки, а й для освітньої діяльності та геотуризму, оскільки мають високий пізнавальний і візуальний потенціал. Наявність таких об'єктів у межах ландшафтних парків підкреслює їхню багатофункціональність і здатність поєднувати охоронну, освітню та туристичну складові.

Запровадження терміна «геомісце» у науково-природоохоронну практику Польщі стало актуальним упродовж останніх років, що потребувало узгодження цього поняття з чинною системою категорій охоронюваних природних територій, табл. 2.1. У зв'язку з цим були створені спеціалізовані бази даних, серед яких найбільш відомі — Польський банк геосайтів (Geosites) та Центральний реєстр геомісць Польщі. Ці інформаційні системи охоплюють не лише об'єкти, що входять до офіційних природоохоронних категорій (національні парки, заповідники, ландшафтні парки), але й цінні геологічні утворення, які ще не мають формального охоронного статусу. Значна частина таких геомісць розташована саме в межах ландшафтних парків, що свідчить про важливість їхнього збереження та потенціал для розвитку геоосвіти і геотуристичної інфраструктури.

Таблиця 2.1

Геомісця Польщі з поділом за рангами об'єктів

Воєводство	Ранги об'єктів				Кількість	Кількість, %
	Міжна- родний	загально- державний	Регіона- льний	Локаль- ний		
Дольношльонське	0	7	93	47	147	7,8
Куявсько-поморське	0	12	16	13	41	2,2
Люблінське	20	36	141	105	302	16,0
Любуське	2	2	12	9	25	1,3
Лодзьке	0	11	40	16	67	3,6
Малопольське	12	33	191	46	282	14,9
Мазовецьке	1	16	18	38	73	3,9
Опольське	4	2	27	17	50	2,6
Підкарпатське	3	9	81	39	132	7,0
Підляське	4	11	21	34	70	3,7
Поморське	0	12	88	29	129	6,8
Шльонське	6	18	75	47	146	7,7
Свєнтокшиське	18	27	98	30	173	9,2
Вармінсько-Мазурське	3	20	12	19	54	2,9
Великопольське	1	17	41	6	65	3,9
Західнопоморське	13	35	60	24	132	7,0
Разом	87	268	1014	519	1888	100

Джерело: складене автором на основі джерела [6].

Таким чином, ландшафтні парки Польщі виступають не лише як простір охорони біологічного різноманіття та рекреації, а й як платформа для інтеграції новітніх природоохоронних концепцій, зокрема геоохорони. Розвиток геотуризму, який ґрунтується на доступі до геомісць у межах охоронюваних територій, сприяє формуванню екологічної свідомості та популяризації природничих знань серед широкого кола відвідувачів.

Одним із важливих інструментів для систематизації об'єктів неживої природи, які мають наукове, пізнавальне та туристичне значення, став Польський банк геосайтів (Geosites). Ця база даних була створена під керівництвом професорки Зофії Александрович в Інституті охорони природи Польської академії наук у Кракові. Вона містить інформацію про 175 геомісць, які репрезентують широкий спектр геологічних і геоморфологічних утворень. Система дозволяє здійснювати пошук за різними параметрами, такими як вік геологічних порід або процесів, адміністративна одиниця (воєводство), фізико-

географічний район, тип порід, форма охорони, а також за відповідною природничою дисципліною (наприклад, геоморфологією). Кожен об'єкт супроводжується докладним описом, фрагментом карти, координатами, списком наукових публікацій та фотоілюстраціями, що значно полегшує його вивчення й популяризацію.

Паралельно з цим, у 2010 році на замовлення Міністерства охорони довкілля Польщі був створений Центральний реєстр геомісць, реалізований Державним геологічним інститутом. Цей реєстр функціонує незалежно від бази Geosites і охоплює більш широкий перелік об'єктів неживої природи, серед яких: окремі геологічні відслонення, групи скель, ератичні валуни, форми карстового походження, об'єкти, що виникли внаслідок звітрювання, та інші геологічно важливі формації. Реєстр виконує роль не лише інформаційної бази, а й практичного інструмента для планування охорони, розробки туристичних маршрутів та екологічної освіти.

Обидві бази даних - як наукова, так і державна - створюють потужне підґрунтя для розвитку геотуризму в межах ландшафтних парків Польщі. Завдяки точному обліку та науковій верифікації геомісць, з'являється можливість не лише зберегти важливі об'єкти неживої природи, а й інтегрувати їх у простір сталого туризму, освітніх програм і територіального брендингу. Особливу цінність мають ті геомісця, що розташовані в межах ландшафтних парків — вони легко інтегруються у вже функціонуючу інфраструктуру для екопросвіти та рекреації, зберігаючи баланс між доступністю та охороною.

У процесі аналізу охоронюваних геологічних і геоморфологічних об'єктів важливо враховувати їхню класифікацію за територіальним значенням. Ранжування об'єктів геоспадщини дозволяє оцінити їхню роль на міжнародному, національному, регіональному та локальному рівнях, що, у свою чергу, впливає на інтенсивність охорони, доступність для досліджень і туристичне використання, рис. 2.6.

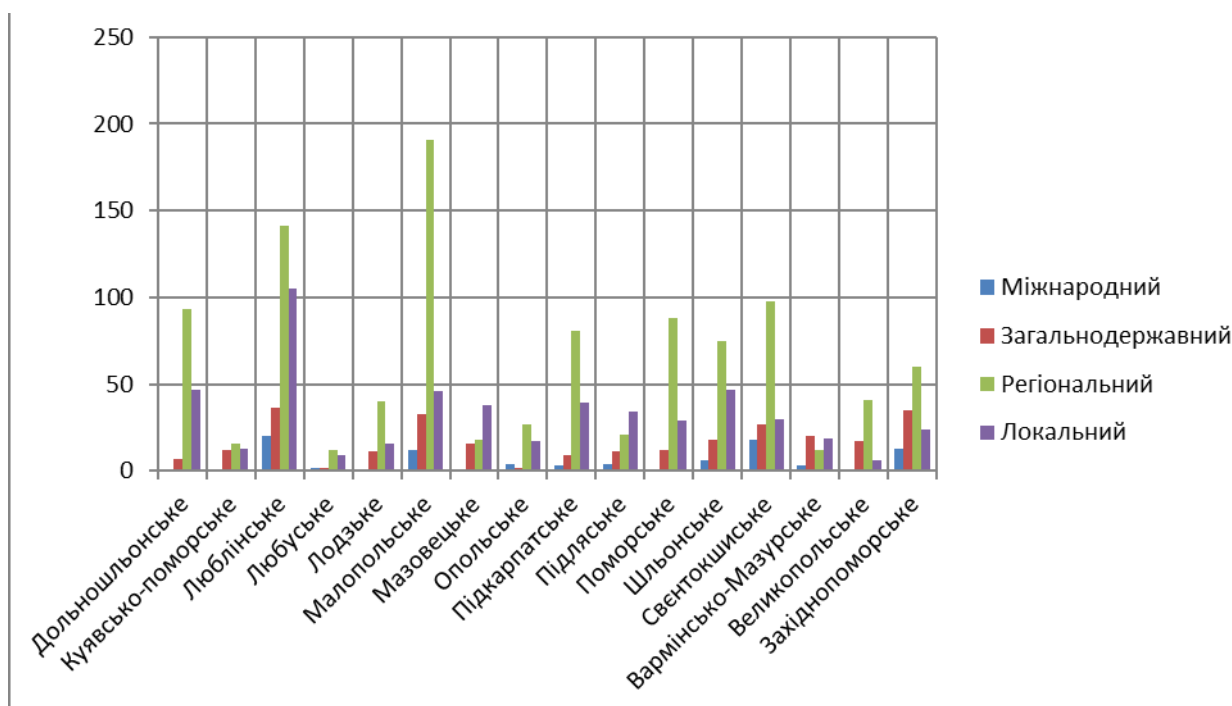

Рис. 2.6. Кількість об'єктів геоспадщини за рангами у воєводствах Польщі [6].

На рис. 2.6 зображено розподіл об'єктів природної спадщини за рівнем значущості (міжнародний, загальнодержавний, регіональний, локальний) у межах 16 воєводств Польщі. Найбільша кількість об'єктів спостерігається у Мазовецькому та Малопольському воєводствах, з домінуванням регіонального рівня охорони. Загалом найбільш поширеними є об'єкти регіонального значення, тоді як об'єкти міжнародного рангу трапляються значно рідше. Це свідчить про високу активність у виявленні та класифікації геооб'єктів у межах регіональної охоронної політики та потребу у розширенні міжнародного визнання окремих природних комплексів.

Для аналізу просторової організації природної спадщини важливо розглянути загальну структуру об'єктів за рівнем їх значущості. Таке ранжування дозволяє оцінити пріоритети охорони природи та потенціал територій для залучення інвестицій у сферу сталого туризму, науки та екопросвіти, рис. 2.7.

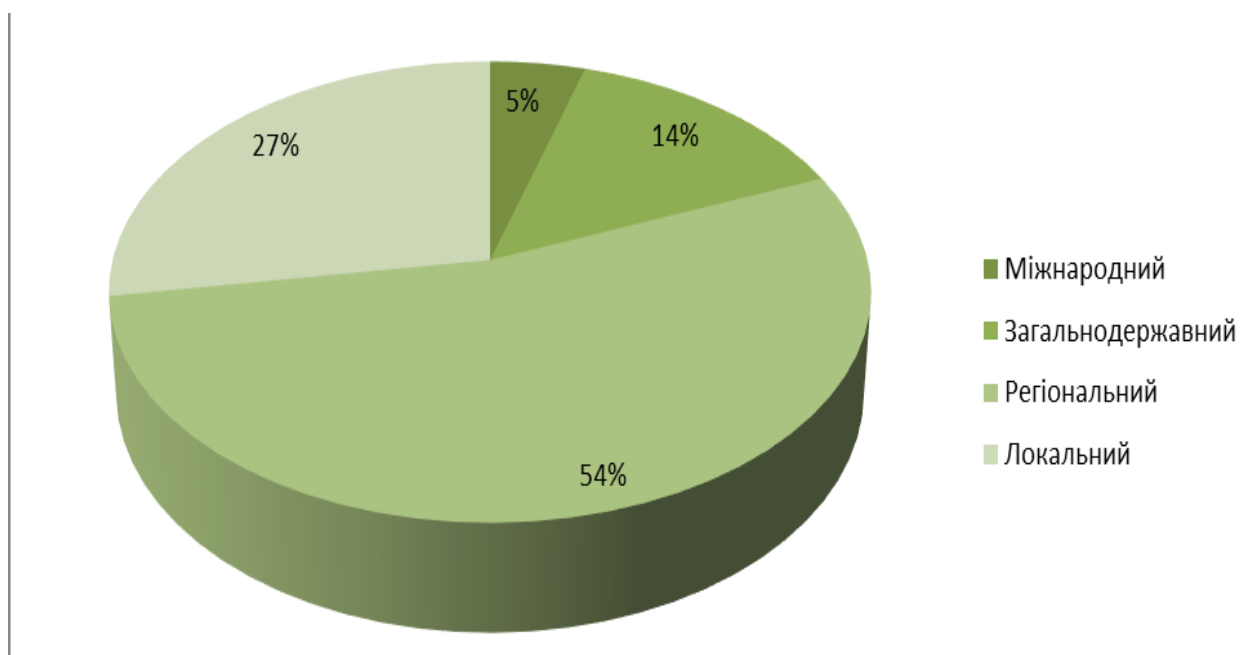

Рис. 2.7. Структура об'єктів геоспадщини за рангами у Польщі, [6].

Діаграма відображає відсотковий розподіл об'єктів природної спадщини Польщі за чотирма рівнями значущості: міжнародним, загальнодержавним, регіональним і локальним. Найбільшу частку становлять об'єкти регіонального рівня - 54 %, що свідчить про активне включення природних утворень до регіональних природоохоронних програм. Локальні об'єкти складають 27 % від загальної кількості, загальнодержавні - 14 %, а міжнародні - лише 5 %. Така структура вказує на необхідність розширення міжнародного визнання геологічних і геоморфологічних об'єктів, а також оптимізації політики їх збереження відповідно до рангу значущості.

У 2004 році Міжнародна спілка охорони природи (IUCN) ініціювала створення нової форми територіального устрою, що має на меті популяризацію геологічної спадщини. Ця ініціатива отримала потужну підтримку з боку ЮНЕСКО, в межах якої була започаткована Глобальна мережа геопарків, що пізніше доповнилася Європейською мережею геопарків. Геопарки стали визнаними як ефективний інструмент міжнародного рівня для охорони та промоції унікальних геологічних і геоморфологічних утворень. Їх розглядають як території з чітко окресленими межами, що мають цінну геологічну історію,

містять об'єкти рідкісного, репрезентативного або пізнавального характеру з точки зору геології, палеонтології, геоморфології, а також мають естетичну, наукову або туристичну вартість. Усі об'єкти фіксуються в ході спеціалізованої інвентаризації й оцінювання.

Незважаючи на важливу природоохоронну роль, геопарки не мають статусу офіційної природоохоронної категорії, визначеної польським Законом «Про охорону природи» від 16 квітня 2004 року. Вони не входять до формального переліку об'єктів природно-заповідного фонду, але можуть класифікуватися за рангом - від місцевого до національного, європейського та міжнародного рівнів. Найсприятливішим середовищем для формування геопарків у Польщі стали ландшафтні парки, які мають значну площу, містять комплекс різноманітних природних та культурних ресурсів, добре пристосовані для дослідницької, просвітницької та туристичної діяльності. Їх відкритість, інфраструктурна доступність та просторове охоплення роблять їх особливо зручними для інтеграції геоосвітніх ініціатив і популяризації знань про георізноманіття.

Геопарки можуть також виникати на базі окремих територіальних ініціатив. У такому випадку йдеться про місцеві геопарки - найнижчий рівень територіального статусу, що формується за домовленістю органів місцевого самоврядування, громадських організацій, науковців та інших зацікавлених сторін. Хоча такі геопарки не входять до європейської або глобальної мережі, вони можуть пройти процедуру національної сертифікації, яка відкриває їм шлях до підвищення рангу. Умовою створення місцевого геопарку є поєднання охорони геоспадщини з принципами збалансованого розвитку, зокрема розвитком екологічного туризму, освітніх програм та місцевої ідентичності. Це дозволяє ландшафтним паркам Польщі не лише охороняти природу, а й стати платформою для інновацій у сфері сталого використання геологічних ресурсів.

З метою системного підходу до охорони геологічної спадщини, в Польщі за ініціативою головного геолога країни було сформовано експертну групу, яка розпочала розробку принципів і процедур щодо створення геопарків

загальнодержавного значення. Цей крок мав на меті впорядкувати механізм виділення геологічно цінних територій і забезпечити їх подальшу охорону, наукову інтерпретацію та туристичне використання.

Першим об'єктом, який 21 жовтня 2009 року отримав статус геопарку загальнодержавного значення, стала «Дуга Мужакова» — унікальне кінцево-моренне пасмо, яке вирізняється не лише національною важливістю, а й тим, що його можна побачити з космосу. Згодом цей об'єкт отримав сертифікат Європейського геопарку (17 вересня 2011 року), ставши першим польським представником у Європейській мережі геопарків. До переліку геопарків загальнодержавного значення також належать «Гора Святої Анни» та «Карконоський національний парк», які поєднують високу геологічну цінність із розвиненою рекреаційною інфраструктурою.

На сьогодні в Польщі перебуває в активній стадії формування кілька нових геопарків, зокрема: «Долина Каменів», «Яцвеж», «Кам'яний ліс на Розточчі», «Малопольська врізана долина Вісли», «Післяльодовикова країна Драви і Дембніци». Ще 14 геолокацій перебувають на стадії подання або попереднього обговорення (див. табл. 2.2). У разі позитивної оцінки та відповідності критеріям ЮНЕСКО, ці території можуть бути інтегровані до Європейської мережі геопарків та Глобальної мережі геопарків.

Значну увагу в Польщі приділяють перетворенню геопарків і окремих геомісць на об'єкти геотуризму — тобто території, що є привабливими для туристів завдяки своїм геологічним і ландшафтним характеристикам. Це відповідає концепції сталого розвитку, адже передбачає поєднання охорони природи, наукового дослідження та популяризації знань серед широкої аудиторії.

В останні роки було підготовлено загальнопольський каталог геотуристичних об'єктів, що систематизує інформацію про доступні для відвідування геомісця та геопарки. Такий підхід відкриває нові можливості для інтеграції геологічної спадщини у сферу екологічного туризму та формування свідомого ставлення до природи. Особливу роль у цьому процесі відіграють

ландшафтні парки, що забезпечують просторову, інфраструктурну та управлінську базу для функціонування геопарків різного рівня.

Таблиця 2.2

**Геопарки загальнодержавного значення, проекти яких уже зроблені
або розробляють**

Робоча назва геопарку	Джерело, де можна отримати інформацію про проект
“Долина Каменней”	http://voluminajurassica.org/pdf/volumen_II_1-16.pdf
“Долина Віслоки”	http://www.turyzmdlaregionu.eu/gfx/turyzm/userfiles/_public/arttykul_2/majecka_wisniewska_arttykul_kwartalny.pdf
“Яцвєж”	http://www.pgi.gov.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=2172&Itemid=608
“Юрський”	http://www.zpk.com.pl/ochrona_przyrody/2007/program.doc
“Кам’яний ліс на Розточчі”	http://kamiennylas.pl/
“Августовський канал”	http://www.turyzmdlaregionu.eu/gfx/turyzm/userfiles/_public/arttykul_2/majecka_wisniewska_arttykul_kwartalny.pdf
“Флішові Карпати і їхні мінеральні води”	http://www.pgi.gov.pl/pl/wydawnictwa-geologiczne-pig-pib/czasopisma/przeglad-geologiczny/3882-przegld-geologiczny-2011-09-tom-59
“Соляна шахта Величка”	<i>Alexandrowicz Z., Alexandrowicz S. Geoparks – the most valuable landscape parks in Southern Poland // Polish Geological Institute. – Special Papers 13. – 2004. – S. 49–56.</i>
“Країна льодовикової епохи на берегах Одри”	http://www.moryn.pl/aktualnosci/dzial/146.dhtml
“Малопольська врізана долина Вісли”	http://www.pgi.gov.pl/pl/wydawnictwa-menu-tekst/link-menu-lewe-wyd/przeglad-geologiczny/3694-przegld-geologiczny-2011-05-tom-59
“Внутрісудетський прогин”	<i>Alexandrowicz Z., Alexandrowicz S. Geoparks – the most valuable landscape parks in Southern Poland // Polish Geological Institute. – Special Papers 13. – 2004. – S. 49–56.</i>
“Пеніни”	http://oksir.nazwa.pl/Geopark/arttykuly/pl/MISKIEWICZ.html
“Післяльодовикова країна Драви і Дембніци”	http://www.partnerstwodrawy.org/epoka-polodowcowa,64,2.html
“Понідщина”	http://www.ujk.edu.pl/ios/konferencja.pdf
“Район Вальбжиха”	http://www.pgi.gov.pl/index.php?option=content&task=view&id=2317
“Сленжа”	<i>Alexandrowicz Z., Alexandrowicz S. Geoparks – the most valuable landscape parks in southern Poland // Polish Geological Institute. – Special Papers 13. – 2004. – S. 49–56.</i>
“Клодський сніжник”	<i>Alexandrowicz Z., Alexandrowicz S. Geoparks – the most valuable landscape parks in Southern Poland // Polish Geological Institute. – Special Papers 13. – 2004. – S. 49–56.</i>
“Свентокшиський” (Хенцінсько-Келецький)	http://www.geopark-kielce.pl/index.php?id1=74

Джерело: складене автором на основі джерела [5].

Важливим кроком у розвитку геотуризму та охорони геологічної спадщини стало створення Каталогу геотуристичних об'єктів Польщі, ініційованого Гірничо-металургійною академією у Кракові за підтримки Міністерства охорони довкілля та фінансуванням з боку Національного фонду охорони довкілля та водного господарства. Цей проєкт став результатом співпраці геологів, географів та спеціалістів з охорони природи з провідних науково-дослідних установ країни. Його головною метою було ідентифікувати, дослідити та популяризувати геотуристичні об'єкти, що мають високу наукову, дидактичну та естетичну цінність.

У процесі роботи експерти відібрали з понад 600 запропонованих геооб'єктів 300 найцінніших, з яких сформовано перелік 100 найцікавіших геотуристичних місць Польщі, розподілених відповідно до адміністративно-територіального поділу країни. У Люблінському воєводстві до цього переліку ввійшли такі визначні об'єкти, як: «Крейдовий кар'єр у Блажові», «Стінка Пожариських у Бохотніці», «Вапнякові кар'єри в Желебську і Новінах», «Лесовий яр у Сонсядці» та «Скам'янілі пеньки в Седлісках». Кожен об'єкт у каталозі має детальну двомовну (польською та англійською) характеристику, яка включає:

- 1) Географічну, геологічну та геоморфологічну локалізацію,
- 2) науковий опис із врахуванням стратиграфії, палеогеографії та будови порід,
- 3) картографічне відображення об'єкта на топографічній основі,
- 4) фотодокументацію.

Особливе місце у цій системі займають документальні геомісця, які являють собою індивідуальну форму охорони неживої природи. Ці території зберігають унікальні геологічні відслонення, стратиграфічні товщі, карстові утворення, місця знаходження скам'янілостей або нових видів викопної флори й фауни. Часто такі об'єкти можуть не мати виразного рельєфу, проте їх наукова цінність підтверджується геологічними дослідженнями та статистичними матеріалами. Визнання статусу документального місця

здійснюється ухвалою ради гміни — органу місцевого самоврядування, що гарантує офіційне включення об'єкта до системи охорони.

У контексті функціонування ландшафтних парків, саме такі документальні місця й геотуристичні об'єкти посилюють інтеграцію науки, туризму та охорони природи. Вони не лише зберігають унікальні риси геологічної будови регіонів, але й сприяють формуванню сучасної екопросвітницької інфраструктури, що відповідає завданням сталого розвитку.

Правовий режим функціонування документальних місць неживої природи в Польщі передбачає чітко визначені обмеження та заборони, які встановлюються індивідуально для кожного об'єкта. Ці положення закріплюються в ухвалі місцевих органів самоврядування або розпорядженні, яким формалізується статус документального місця. Перелік можливих заборон передбачений статтею 45 пункт 1 Закону Республіки Польща «Про охорону природи» і аналогічний тому, що застосовується до пам'яток природи. Це забезпечує високий рівень захисту об'єктів неживої природи, які мають особливу наукову, освітню або ландшафтну цінність.

Згідно зі статистичними даними, станом на останній облік у Польщі зареєстровано 155 документальних місць, загальна площа яких становить 885,2 га (див. табл. 1.2). Класифікація таких об'єктів здійснюється за типом провідного геоморфогенезу, тобто домінуючого процесу, який зумовив їх формування:

а) Ерозійного походження – відслонення та стратиграфічні профілі, розташовані в долинах річок, на кліфових берегах, ярів, льодовикові поліровки, печери у піщаних відкладах, ератичні валуни тощо.

б) Денудаційного походження – геоформи, пов'язані з вивітрюванням, зокрема останці на вершинах височин, відслонення в зонах карстових процесів у вапняках.

в) Акумулятивного походження – моренні форми, дюни, та інші рельєфні структури, утворені внаслідок льодовикової або еолової акумуляції в четвертинний період.

г) Карстового генезису – печери, карстові воронки, джерела, що виникли в результаті розчинення вапнякових порід.

д) Зсувного походження – геоформи, утворені через масові переміщення ґрунтів у піщаних чи супіщаних відкладах, зокрема зсувні схили, стінки, відслонення.

е) Антропогенного походження – об'єкти, що виникли внаслідок людської діяльності: діючі та занедбані кар'єри, шахти, каменоломні з видимими геологічними профілями.

є) Полігенетичного типу – місця, для яких складно визначити єдиний домінуючий геоморфологічний процес, через складну історію формування.

Ці документальні місця, зокрема ті, що розташовані в межах ландшафтних парків, не лише охороняються відповідно до встановлених норм, але й активно використовуються для освітніх, наукових і туристичних цілей. Саме ландшафтні парки створюють сприятливе середовище для поєднання охорони геологічної спадщини з її інтеграцією у простір сталого розвитку й геотуризму.

У межах системи охорони неживої природи Польщі важливе місце посідають документальні місця, класифікація яких здійснюється з урахуванням їхньої наукової, дидактичної, природної та туристичної цінності. Ці об'єкти охоплюють геологічні структури, форми рельєфу та відслонення, що становлять інтерес як для науковців, так і для екопросвітницької діяльності. За своїм значенням документальні місця можуть мати: науково-дидактичне значення; палеонтолого-стратиграфічну цінність; стратиграфічно-літологічну цінність; тектонічну або седиментаційну цінність; палеогеографічну; загальнонаукову цінність; туристично-краєзнавчу цінність.

Серед прикладів варто виділити документальне місце «Тріас» у Красейові (Опольське воєводство), де в глиняному кар'єрі знайдено добре збережені рештки мезозойських організмів, зокрема метопозаврів, фітозаврів, двоякодихаючих риб, молюсків та харових водоростей. У Куявсько-Поморському воєводстві охороняється документальне місце «Бялохово» —

фрагмент моренної височини площею 93,52 га. На Краківсько-Ченстоховській височині розташована «Печера Вертиця» — карстова система довжиною понад 200 м з численними підземними залами та переходами.

Окрім цього, важливим інструментом охорони є екологічні угіддя - невеликі за площею, але екологічно цінні природні об'єкти, що заслуговують на збереження через наявність рідкісних видів, унікальних біоценозів чи особливостей ландшафту. У Польщі зафіксовано 6 877 екологічних угідь загальною площею понад 51 тис. га (див. табл. 1.2). Їх створення обґрунтоване потребою збереження невеликих екосистем, які не можуть бути повноцінно захищені як великі просторові об'єкти.

Яскравим прикладом такого об'єкта є «Блендовська пустеля» (Сілезьке воєводство) площею 683,91 га — залишки континентальної дюнної системи, що мають виняткову геоморфологічну, ландшафтну та біологічну цінність. Територія вражає морфологічними формами, фітобіологічною різноманітністю, а також служить об'єктом для досліджень, освітніх заходів і регіонального туризму.

Таким чином, як документальні геомісця, так і екологічні угіддя, що часто розташовані в межах ландшафтних парків, виконують важливу роль у збереженні природної спадщини Польщі. Вони сприяють підтриманню екологічної рівноваги, розвитку наукових досліджень, геотуризму та формуванню екологоорієнтованого суспільства.

2.4. Ландшафтні парки Польщі: приклад сталого природокористування

Серед важливих елементів природоохоронної структури Польщі особливе місце займають ландшафтні парки, які демонструють ефективну модель поєднання охорони природи з раціональним природокористуванням. Станом на сьогодні в країні функціонує 121 ландшафтний парк, що охоплюють **понад 2,5** млн гектарів, або близько 8 % території Польщі (див. табл. 1.2). На відміну від

національних парків і природних заповідників, ландшафтні парки дозволяють провадження господарської діяльності, за умови дотримання принципів сталого розвитку та природоохоронних обмежень. Такі території створюються для збереження цінних природних, культурних та історико-ландшафтних комплексів, а також для формування умов для екологічного туризму, відпочинку та освітньої діяльності, рис. 2.8.

Рис.2.8.Ландшафтні Парки польщі [10]

Правовий режим функціонування ландшафтних парків регламентується статтею 17 Закону «Про охорону природи», де передбачено перелік обмежень, які можуть бути запроваджені для збереження природного балансу. Таким чином, ця форма охорони має більш гнучкий характер, ніж суворо регламентовані заповідники, і орієнтована на поєднання охоронної функції з розвитком територій.

У Люблінському воєводстві, що межує з Україною, рис. 2.9, функціонує 17 ландшафтних парків, які охоплюють мальовничі річкові долини, пагористі

Рис.2.10. Ландшафтний парк «Сувальський» [12]

Ландшафтний парк «Долина Баричі», рис. 2.11 є найбільшим за площею серед ландшафтних парків Польщі — його територія перевищує 87 тис. га. Розташований у Нижньосілезькому воєводстві, цей парк охоплює долину річки Барич і має велику цінність як природна територія з багатою орнітофауною, старими лісами, болотами та ландшафтами, сформованими внаслідок діяльності людини протягом століть. Парк є популярним об'єктом для велосипедного та водного туризму, а також важливою частиною екологічної інфраструктури регіону.

Таким чином, ландшафтні парки Польщі є ефективною формою природоохоронної діяльності, яка гармонійно поєднує збереження довкілля з потребами місцевих громад. Вони є прикладом сталого природокористування, що реалізується через інтеграцію охорони природи, традиційного господарювання, екологічної просвіти та рекреаційної діяльності.

Рис.2.11. Ландшафтний парк «Долина Баричі» [14]

Ландшафтні парки Польщі є ефективною формою охорони природи, яка поєднує збереження цінних природних та культурних ландшафтів із раціональним використанням територій. Завдяки можливості обмеженого господарювання, розвитку туризму, рекреації та екологічної освіти, вони виступають прикладом збалансованого підходу до природокористування. Широке географічне охоплення, правова гнучкість та інтеграція з місцевими громадами роблять ландшафтні парки ключовим інструментом сталого розвитку на регіональному рівні.

2.5. Роль охоронних ландшафтів у системі природоохоронних територій Польщі

У структурі природоохоронних територій Польщі особливе місце належить охоронним ландшафтам — територіям, які охоплюють великі природні простори з високою естетичною, екологічною та рекреаційною цінністю. До таких територій відносяться річкові долини, лісові масиви, дюнні

поля, торфовища, горбогір'я та інші природні комплекси, що вирізняються збереженим природним середовищем і ландшафтним різноманіттям. Вони часто слугують екологічними буферними зонами **або** коридорами, які з'єднують інші об'єкти охоронюваної природи — національні парки, ландшафтні парки, природні та лісові заповідники.

За офіційними статистичними даними, у Польщі нараховується 386 охоронних ландшафтів, що охоплюють загальну площу близько 7 мільйонів гектарів, тобто майже 22,3 % території країни (див. табл. 1.2). Це робить їх однією з найпоширеніших форм охоронюваних природних просторів. Водночас охоронні ландшафти мають найменш жорсткий режим охорони, що забезпечує гнучке поєднання природоохоронної, соціальної та господарської функцій. Основне обмеження полягає у забороні діяльності, що прямо шкодить довкіллю, зокрема будівництва об'єктів, які можуть завдати екологічної шкоди, або нищення ландшафтної структури.

Призначення таких територій — забезпечення можливостей для масової рекреації, екологічного туризму, активного відпочинку, а також збереження умов, які сприяють відновленню фізичного та психічного здоров'я населення. Це простори, які дозволяють людині перебувати у гармонійному природному середовищі без необхідності суворого режиму охорони, як у випадку заповідників.

Серед природоохоронних територій Польщі охоронні ландшафти відіграють важливу роль у збереженні унікальних геоморфологічних форм та сприятливих умов для рекреації. Одним із таких ландшафтів є «Збуєнські друмлини» — типовий приклад постльодовикового рельєфу, що має наукову, екологічну та туристичну цінність, рис. 2.12.

Рис. 2.12. Охоронний ландшафт «Збуєнські друмлини» [15]

На зображенні представлений фрагмент охоронного ландшафту «Збуєнські друмлини», розташованого у Куявсько-Поморському воєводстві. Територія площею 7 085 га охоплює хвилясті форми рельєфу — друмлини, утворені внаслідок руху давніх льодовиків. На передньому плані видно водойму з кришталевим віддзеркаленням лісу, а тло формує яскраве різнобарв'я листяних дерев на схилах пагорбів. Такий ландшафт є не лише цінним з геоморфологічного погляду, а й привабливим для туристів і фотографів, поєднуючи природну красу з рекреаційним потенціалом.

Серед охоронних ландшафтів Польщі особливе місце займає «Долина Бугу» — приклад транскордонної екосистеми, яка поєднує водно-болотні угіддя, заплавні луки та лісові масиви. Її природна цінність підсилюється роллю річки Буг як біоекологічного коридору між Польщею та Україною, рис. 2.13.

Рис. 2.13. Охоронний ландшафт «Долина Бугу» (Підляське воєводство) [10]

Охоронний ландшафт «Ози Вельовицькі» є яскравим прикладом збереження унікальних геоморфологічних форм у Польщі. Територія, яка розташована в межах Бидгоського воєводства, вирізняється цінними постгляціальними утвореннями - озами, що мають як наукову, так і пейзажну привабливість.

Площа охоронної зони становить 815 га, і вона охоплює систему вузьких, видовжених валів з водно-льодовикових відкладів, які формувалися під час танення давніх льодовиків. Ці геоструктури не лише створюють унікальний рельєф, але й є осередками біорізноманіття, де зустрічаються рідкісні види флори та фауни. Ландшафт вирізняється мальовничістю, що робить його привабливим для геотуризму, спостереження за природою та навчально-екологічних екскурсій. Завдяки поєднанню природної цінності та освітнього потенціалу, «Ози Вельовицькі» слугують прикладом ефективного використання природної спадщини в умовах м'якого режиму охорони.

У системі охоронних ландшафтів Польщі важливе місце займає територія Бардських і Совиних гір — регіон, який поєднує значний природний потенціал, туристичну привабливість та рекреаційне значення. Завдяки поєднанню лісистих хребтів, карстових джерел, різноманітних форм рельєфу та природної недоторканості ця місцевість є взірцем сталого використання гірських екосистем у природоохоронних цілях, рис. 2.14.

Рис. 2.14. Охоронний ландшафт «Бардські і Совині гори» (Нижньосілезьке воєводство) [15]

На рис. 2.14 видно типовий гірський ландшафт: хвилясті схили, порослі змішаними лісами, де трапляються пихта, ялина і бук, а також облаштовані маршрути (широкі стежки, ділянки очищені від підліску), які дозволяють туристам дістатися до привабливих точок спостереження. Також трапляються кам'яні виступи, брилові виходи та сліди джерел. Довжина екологічних трас, висока різноманітність кліматичних умов і ландшафтів створюють сприятливі умови для прогулянок, велоспорту й наукового природознавства. Завдяки значущості для екосистеми й рекреаційного потенціалу, цей регіон зберігається в рамках охоронного режиму зі збереженням місцевої флори, фауни та гірських форм рельєфу.

Такі простори створюють інфраструктурну основу для розвитку екотуризму та локального сталого розвитку, дозволяючи не лише зберігати

природні особливості, а й залучати місцеве населення до збереження та раціонального використання ресурсів території.

2.6. Natura 2000: основа сталого збереження біорізноманіття

Мережа Natura 2000 є масштабною екологічною ініціативою Європейського Союзу, що має на меті довгострокове збереження природних середовищ існування, а також рідкісних та вразливих видів флори і фауни. Її створено у межах реалізації директив ЄС – «Директиви про оселища» (92/43/ЕЕС) і «Пташиної директиви» (79/409/ЕЕС), що регламентують створення єдиної природоохоронної мережі з екологічно пов'язаних територій.

У Польщі мережа Natura 2000 була офіційно запроваджена після вступу країни до Європейського Союзу у 2004 році. З того часу процес формування таких територій активно продовжується. Передбачається, що площа, охоплена мережею, становитиме від 15 до 20 % усієї території держави. Відповідно до останніх статистичних даних, у Польщі визначено 144 спеціальні зони охорони птахів (SPOs) та 823 оселищні території (SCI) європейського значення, які разом формують ключові елементи цієї екологічної мережі (див. табл. 1.2) [6].

Основна концепція Natura 2000 базується на інтеграції природоохоронної політики з принципами сталого розвитку. На відміну від традиційних заповідних зон, тут не заборонена господарська діяльність, однак вона повинна бути адаптована до екологічних вимог і не шкодити охоронюваним видам та біотопам. Завдяки цьому підходу Natura 2000 забезпечує баланс між потребами суспільства, економічною діяльністю та збереженням біорізноманіття.

Важливою рисою мережі є її просторово-функціональна зв'язаність – території Natura 2000 часто виступають як екологічні коридори, що забезпечують міграцію та природне поширення видів, а також зберігають генетичну різноманітність у межах біогеографічних регіонів. Багато з цих територій накладаються на вже наявні форми охорони природи: національні парки, заповідники, ландшафтні парки чи охоронні ландшафти.

Для кожного об'єкта мережі розробляють індивідуальні плани управління, які містять конкретні заходи щодо охорони, моніторингу, взаємодії з місцевими громадами та запобігання антропогенному впливу. Такі плани часто створюються за участю місцевих органів самоврядування, наукових установ та громадських організацій, що підвищує ефективність їх реалізації.

Завдяки мережі Natura 2000 Польща бере активну участь у формуванні європейської екологічної політики. Регіони, де розташовані такі території, отримують доступ до фінансування з європейських екологічних фондів, включно з LIFE+ та інших механізмів підтримки.

Таким чином, Natura 2000 є не лише потужним інструментом збереження природної спадщини, а й важливою частиною європейської інтеграції у сфері довкілля. Вона демонструє новий підхід до охорони природи — гнучкий, відкритий до співпраці з громадою, орієнтований на довготривалі результати в гармонії з людською діяльністю, рис. 2.15.

На представленій карті відображено просторовий розподіл об'єктів мережі Natura 2000 на території Польщі. Зокрема, виділено два типи природоохоронних ділянок:

- SPA (Special Protection Areas) – спеціальні зони охорони птахів, створені на виконання Пташиної директиви;
- SCI (Sites of Community Importance) – території, що мають значення для збереження природних оселищ і видів, відповідно до Оселищної директиви ЄС.

Картографічний аналіз дозволяє побачити, що найбільша концентрація територій Natura 2000 зосереджена у східній, південно-східній і північній частинах Польщі. Зокрема, такі ділянки щільно покривають: долину річки Буг, території Карпатського передгір'я, Балтійське узбережжя, Мазурське поозер'я, **а також** пояс великих озер і річкових заплав в інших регіонах.

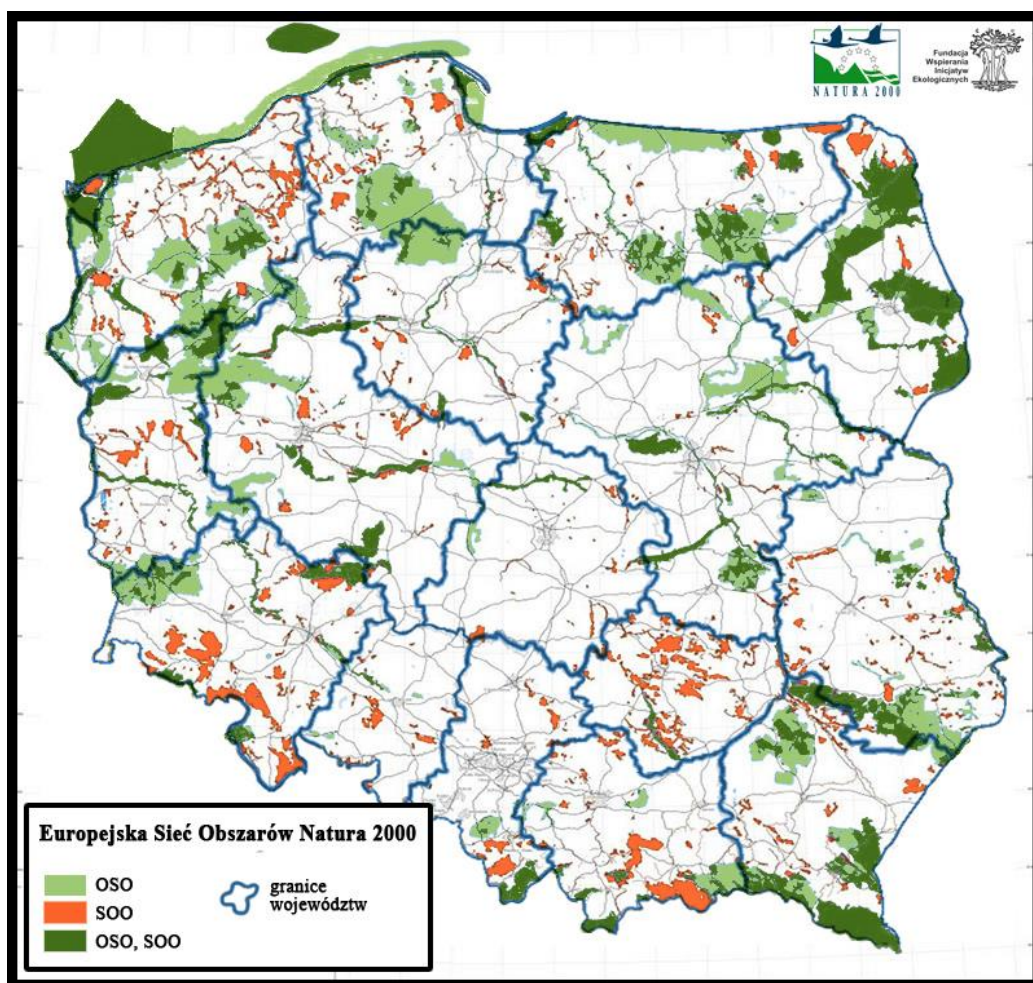

Рис. 2.15. Просторове охоплення територій Natura 2000 у Польщі [8]

Усім цим зонам притаманна висока природна цінність — це регіони з добре збереженими біотопами, місцями гніздування та міграційними маршрутами рідкісних видів птахів, а також оселищами для численних видів флори та фауни, що охороняються на рівні ЄС. Часто ці об'єкти розташовані на стику з іншими формами охорони природи — національними парками, ландшафтними парками та заповідниками, що створює своєрідну багаторівневу систему охорони довкілля.

2.7. Екологічні угіддя Польщі: значення, типологія та перспективи збереження

Екологічні угіддя відіграють важливу роль у збереженні біологічного та ландшафтного різноманіття, особливо в умовах зростаючого антропогенного навантаження. У Польщі ці території є особливою формою природоохоронної діяльності, спрямованої на охорону природних середовищ, які не мають статусу заповідника чи національного парку, але зберігають важливі екологічні функції. Вони є своєрідними осередками екологічної рівноваги в межах місцевих екосистем і мають важливе значення як для природи, так і для людини.

Правове регулювання екологічних угідь закріплене в Законі Польщі про охорону природи від 2004 року. Відповідно до нього, екологічне угіддя – це фрагмент природного або напівприродного середовища, що підлягає охороні через наукову, історичну, екологічну або естетичну цінність. Рішення про створення такого об'єкта ухвалює орган місцевого самоврядування. Екологічні угіддя часто розташовані на землях комунальної чи приватної власності, а їхнє збереження здійснюється переважно шляхом обмеження забудови, меліорації або розорювання.

Типологія екологічних угідь у Польщі є досить різноманітною. Найпоширенішими є болотні, лучні, лісові, озерні та річкові угіддя. Болотні та торфові екосистеми мають виняткове значення для утримання гідрологічного балансу територій, поглинання вуглекислого газу та збереження рідкісних видів рослин. Озера й стариці виконують важливі функції щодо регуляції місцевого мікроклімату та водообміну. Лісові урочища містять фрагменти старовікових лісів, у яких зосереджено багато видів, занесених до Червоної книги. Лучні угіддя підтримують різноманіття запилювачів та рідкісних трав'янистих видів. Окрему групу становлять екологічні коридори – лінійні структури, що забезпечують міграцію та зв'язок між більшими охоронними територіями.

Станом на 2024 рік у Польщі зареєстровано понад 7000 екологічних угідь загальною площею близько 30 тисяч гектарів. Найбільше таких об'єктів

розташовано у воєводствах Мазовецькому, Підкарпатському, Люблінському та Куявсько-Поморському, що свідчить про значну природну цінність цих регіонів. Хоча їхня площа є порівняно невеликою, роль екологічних угідь у збереженні локального біорізноманіття є надзвичайно великою. Вони виступають буферними зонами, фільтрами забруднень, стабілізаторами ґрунтів і клімату, а також джерелами екологічної інформації для освітніх і наукових потреб.

До прикладів відомих екологічних угідь у Польщі можна віднести «Łąki Królewskie» (Мазовецьке воєводство), що є важливими для орнітологічного моніторингу; «Torfowisko Przemkowskie» (Нижньосілезьке воєводство) з унікальними сфагновими болотами; «Rezerwat Bagna Rozlewiska» на Підляшші з численними популяціями болотяних птахів; «Piaski Leśne» (Лодзьке воєводство), які репрезентують континентальні піщані екосистеми.

Екологічні угіддя виконують важливі функції у підтриманні екологічної стабільності територій. Вони сприяють збереженню біорізноманіття, підтримують структуру природних екосистем, формують сприятливі умови для охорони рідкісних і зникаючих видів. Крім того, вони мають суттєве значення для кліматорегулювання – зокрема, торфовища здатні акумулювати великі обсяги вуглецю. Угіддя також поглинають і затримують надлишкову вологу, знижуючи ризики підтоплень.

Незважаючи на значущість, екологічні угіддя Польщі стикаються з низкою проблем. Серед найважливіших – слабка правова охорона, недостатній нагляд, конфлікти із землевласниками, забудова природних ділянок, розорювання, осушення боліт, забруднення водойм і деградація середовища через відсутність ефективного екологічного менеджменту. Багато угідь потребують оновлення меж, впровадження систем моніторингу та інтеграції в регіональні програми просторового планування.

Окремої уваги заслуговують перспективи розвитку екологічних угідь як важливого інструменту природоохоронної політики. Передусім йдеться про розширення площ угідь та покращення їх правового статусу, залучення

місцевого населення до охорони природи, використання угідь у програмах екологічної освіти, впровадження інноваційних систем моніторингу з використанням ГІС-технологій, а також поглиблення інтеграції в екологічну мережу ЄС. Значну роль у цьому відіграє система Natura 2000, у межах якої окремі екологічні угіддя можуть виконувати функцію зв'язуючих коридорів між охоронюваними оселищами.

Таким чином, екологічні угіддя Польщі, хоча й часто залишаються в тіні більших об'єктів охорони природи, таких як національні парки чи біосферні резервати, є необхідною складовою сталого природокористування. Їх підтримка, розвиток та інтеграція в національні стратегії збереження довкілля повинні стати пріоритетом для державної екологічної політики. Це дозволить не лише захистити унікальні природні ресурси, але й створити основу для гармонійного співіснування людини та природи в умовах глобальних викликів ХХІ століття.

2.8. Пам'ятки природи Польщі як унікальні об'єкти збереження природної спадщини

Природна спадщина будь-якої країни включає не лише великі охоронні території, такі як національні парки чи заповідники, але й окремі унікальні об'єкти, що вирізняються своїми природними, історичними, культурними або ландшафтними характеристиками. У Польщі важливу роль у збереженні такої спадщини відіграють пам'ятки природи — локальні природні об'єкти, які охороняються через свою виняткову цінність.

Відповідно до польського Закону про охорону природи, ухваленого у 2004 році, пам'ятками природи визнаються окремі елементи живої або неживої природи, а також їхні скупчення, які мають виняткові природничі або естетичні характеристики. Це можуть бути старовікові дерева, групи дерев, геологічні утворення, мінеральні джерела, водоспади, печери, валуни та інші унікальні природні явища. Головною умовою для надання статусу пам'ятки природи є

їхня індивідуальна неповторність і значення для науки, освіти, культури чи збереження екологічної рівноваги.

Станом на останні роки в Польщі офіційно зареєстровано понад 36 тисяч об'єктів, що мають статус пам'ятки природи, табл 1.2. Переважна більшість з них - понад 90% - є об'єктами живої природи, передусім дерева, алеї та групи дерев. Найчастіше йдеться про довговічні екземпляри дуба, липи, ясеня, бука, платана та інших дерев, які досягли значного віку, розміру або мають унікальну морфологію.

Серед них виділяються такі відомі об'єкти, як "Дуб Бартош" у Рогалінському парку (один із найстаріших дубів у Європі) або "Дуб Наполеона" в межах Великопольського воєводства. Ці дерева мають не лише природну, а й історичну цінність, часто пов'язану з видатними подіями чи особистостями.

Другою важливою категорією є пам'ятки неживої природи, що становлять близько 5% від загальної кількості. Найпоширенішими серед них є ератичні валуни, геологічні утворення, занесені льодовиками з території Скандинавії під час льодовикового періоду. Усього в Польщі зареєстровано понад 1000 таких валунів, і вони є не лише об'єктами охорони, але й важливими елементами туристичних маршрутів.

Також до цієї категорії входять карстові печери, водоспади, геологічні розрізи, скельні виступи та мінеральні джерела. Їх значення полягає в унікальності форм, історії формування, а також у можливості дослідження геологічної історії регіону.

Серед найвідоміших об'єктів неживої природи особливе місце посідають:

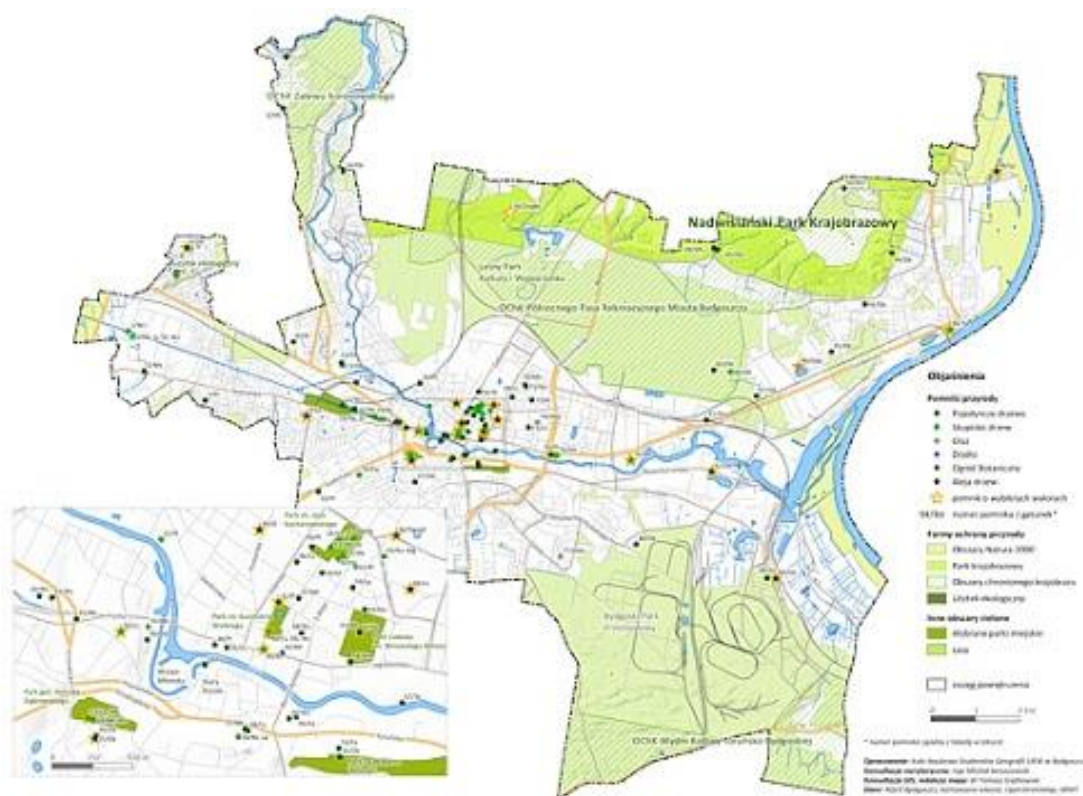

Рис. 2.16. Особливості збереження природоохоронних територій Польщі, [10]

- Скеля “Чортовий камінь” у Магурському національному парку — геологічна формація з пісковика, яка має характерну брилисту структуру і пов’язана з місцевими легендами.
- “Булава Геркулеса” в Ойцовському національному парку — вапнякова формація у вигляді колони, що стала своєрідним символом регіону.
- Джерело “Джордан” у Сцібожицях — рідкісний приклад пульсуючого джерела, де вода періодично піднімається і спадає.
- “Гіпсові кристали” в Буску-Здрою — унікальні мінералогічні структури, які мають як наукове, так і естетичне значення.
- Водоспад “Ломнічанка” та мінеральні джерела в Ломніці-Здрою — приклад гідрологічного пам’ятника з цілющими властивостями.
- Карстова печера “Хелосьова Яма” в місті Явожно — цікаве карстове утворення з науковим та спелеологічним потенціалом.

– Ератичний валун “Триглав” — найбільший у Польщі льодовиковий валун (периметр понад 50 м), який розташовано в Західнопоморському воєводстві.

– “Ератичні валуни Гномів” у Гожешові — група валунів, яка утворює пейзажну композицію і часто використовується в екскурсійних маршрутах (див. рис. 2.16).

Процес надання статусу пам’ятки природи в Польщі здійснюється на рівні гміни або повіту, але іноді — й воєводства. Рішення приймається після наукового обґрунтування, екологічного моніторингу та погодження з власником території або землекористувачем. Статус пам’ятки природи передбачає низку обмежень: забороняється знищення, вирубування, зміна середовища, забудова, інші види діяльності, які можуть порушити цілісність об’єкта.

Утримання таких об’єктів здійснюється органами місцевої влади, екологічними службами, а також за участю громадських організацій. У випадку, коли пам’ятка природи є туристичним або освітнім об’єктом, можуть залучатися ресурси Європейського Союзу або національного фонду охорони довкілля.

Пам’ятки природи є джерелом для наукових досліджень у сферах ботаніки, геології, гідрології, палеонтології, дендрології та екології. Вони використовуються як польові лабораторії для студентів природничих спеціальностей, а також у програмах шкільної екологічної освіти.

Завдяки своїй привабливості, ці об’єкти стають важливими елементами екологічного туризму. Багато пам’яток природи мають інформаційні стенди, туристичні стежки, QR-коди з мультимедійною інформацією, що робить їх ще доступнішими для широкого загалу. Водночас існує проблема перевантаження таких територій туристами, що вимагає регулювання потоку відвідувачів.

Висновки до другого розділу:

У результаті аналізу природоохоронних територій Польщі встановлено, що країна має чітко сформовану багаторівневу систему охорони природи, яка охоплює як великі просторові об'єкти (національні парки, ландшафтні парки, охоронні ландшафти), так і малі форми збереження (екологічні угіддя, пам'ятки природи, документальні місця). Доведено, що їх правовий статус, функціональне призначення та охоронний режим взаємодоповнюють одне одного, забезпечуючи ефективну охорону різних компонентів природного середовища. З'ясовано, що мережа Natura 2000, інтегрована до європейського екологічного простору, посилює природоохоронний потенціал країни, особливо у сфері охорони оселищ і міграційних шляхів.

Також встановлено, що важливу роль у підтриманні локальної екологічної рівноваги відіграють малі природоохоронні об'єкти, зокрема пам'ятки живої та неживої природи, які мають наукову, освітню й туристичну цінність. Доведено, що їх збереження сприяє формуванню природоохоронної культури, збагачує регіональні екосистеми й слугує джерелом сталого природокористування. Загалом підтверджено, що природоохоронна політика Польщі має системний характер, орієнтований на довготривале збереження природної спадщини з урахуванням європейських екологічних вимог і регіональних особливостей.

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ НА ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЯХ ПОЛЬЩІ

У сучасних умовах глобальних викликів, пов'язаних зі зміною клімату, деградацією екосистем та урбанізаційним тиском на природне середовище, сталий розвиток туризму стає необхідною моделлю взаємодії людини й природи. Польща, маючи широку мережу природоохоронних територій, демонструє значний потенціал у сфері екологічно збалансованого туризму, який спрямований на поєднання охорони довкілля, розвитку місцевих громад та збереження культурної й природної спадщини. У цьому підрозділі розглядаються ключові напрями, можливості та виклики, що стосуються сталого розвитку туризму на базі охоронюваних природних територій Польщі.

Польща має добре розвинену систему охоронюваних природних територій, яка охоплює 23 національні парки, понад 120 ландшафтних парків, близько 1500 природних заповідників, понад 36 тисяч пам'яток природи, сотні екологічних угідь, а також ділянки мережі Natura 2000. Ці території виступають базою для розвитку багатьох видів туризму — екологічного, пізнавального, освітнього, рекреаційного, орнітологічного, геотуризму тощо.

Сталий туризм на цих територіях означає не лише обмеження впливу туристичної діяльності, але й активне використання її потенціалу для фінансування природоохоронних заходів, підтримки місцевої економіки, екопросвіти й формування екологічної культури серед громадян. У цьому сенсі природоохоронні зони слугують моделлю взаємозв'язку екологічної, соціальної та економічної складових сталого розвитку.

Розвиток сталого туризму в Польщі є результатом сукупної дії низки системних чинників, які формують сприятливе середовище для гармонійного поєднання рекреаційної діяльності з охороною довкілля. Ці передумови охоплюють як політичний, так і природний, освітній та соціально-поведінковий

рівні, що забезпечують стабільність, ефективність і довготривалу перспективу екотуризму та інших форм сталого відпочинку.

- Політична підтримка на державному та регіональному рівнях, зокрема інтеграція цілей сталого розвитку ООН до національних і регіональних стратегій.

- Наявність екологічно цінних ресурсів – біорізноманіття, унікальні ландшафти, геологічні об'єкти, гідрологічні структури.

- Розгалужена система охоронюваних територій, включно з транснаціональними та транскордонними об'єктами.

- Розвинена система екологічної освіти і просвіти, зокрема у національних парках і ландшафтних комплексах.

- Підвищення зацікавленості туристів у відпочинку на природі, особливо після пандемії COVID-19.

Ці чинники створюють сприятливі умови для впровадження екотуристичних моделей, що не суперечать охоронному режиму територій. Досвід Польщі демонструє низку вдалих прикладів, коли розвиток туризму гармонійно поєднується із збереженням природи. Так, Татржанський національний парк є прикладом балансування масового туризму та збереження гірських екосистем. Завдяки зонуванню, маршрутам з обмеженим доступом, суворому контролю та інформуванню відвідувачів, парк утримує екологічну стійкість при щорічному туристичному потоці в мільйони осіб.

Словінський національний парк, який включає унікальні рухомі дюни, Балтійське узбережжя та озера, впровадив систему маршрутів і оглядових майданчиків, щоб зменшити навантаження на тендітні екосистеми.

У геопарку “Дуга Мужакова”, який має статус європейського геопарку UNESCO, розвивається геотуризм у поєднанні з освітніми програмами, інфраструктурою для маломобільних груп і регіональною співпрацею з Німеччиною.

У контексті сучасних польських реалій, розвиток туризму на засадах сталості має широкі перспективи завдяки поєднанню природного потенціалу з

елементами культурної спадщини, місцевих традицій та зростаючого попиту на екологічно орієнтовані форми відпочинку. Найперспективнішими напрямками для подальшого розвитку сталого туризму в Польщі є:

Орнітологічний туризм — зокрема на болотах Бебжанського парку чи долині Вісли. Спостереження за птахами — популярна форма туризму серед європейських відвідувачів, яка не потребує складної інфраструктури.

1. Геотуризм і палеотуризм — розвиток туристичних маршрутів у межах геопарків, кар'єрів, печер, фосилійних ділянок (наприклад, у Красейові).

2. Розвиток агроекотуризму — у буферних зонах національних і ландшафтних парків, де можливе розміщення туристів у сільських садибах, організація дегустацій місцевої продукції, майстер-класів, участі у природоохоронних заходах.

3. Пішохідний, велосипедний і водний туризм — у межах системи зелених маршрутів (Greenways), зокрема “Зелена Вісла”, “Карпатський маршрут”, “Сілезький туристичний шлях”.

4. Інклюзивний туризм — розробка природних маршрутів, доступних для людей з інвалідністю або маломобільних груп, з адаптацією інформаційних стендів, доріжок, аудіогідів.

Незважаючи на значний потенціал природоохоронних територій Польщі у сфері сталого туризму, на шляху реалізації принципів відповідального використання ресурсів природи залишається багато бар'єрів. Ці виклики мають як внутрішню, так і зовнішню природу, виявляючись у нерівномірному розвитку регіонів, проблемах управління, соціально-економічних конфліктах, недостатній професійній підготовці кадрів, а також у структурних обмеженнях, пов'язаних із формуванням та фінансуванням охоронних територій. Складність полягає в тому, що частина загроз є системними — вони виникають на рівні державної політики чи регіонального планування, тоді як інші — мають локальний, ситуативний характер і пов'язані зі специфікою окремих об'єктів.

Однією з ключових проблем, яка перешкоджає розвитку екологічно відповідального туризму, є надмірне рекреаційне навантаження на деякі популярні об'єкти. Зокрема, національні парки Татри, Бещади або Каркноші щороку приймають десятки тисяч туристів, через що страждає природне середовище. Зростання кількості відвідувачів без адекватної інфраструктури (маршрути, санітарні зони, інформаційні центри, стежки з покриттям) спричиняє ерозію ґрунтів, витоптування рослинності, порушення біорізноманіття, шумове та світлове забруднення. Це створює ризик деградації природних екосистем, які є основою туристичної привабливості самих територій.

Другою суттєвою загрозою є недостатня професійна підготовка персоналу в галузі екотуризму. У багатьох громадах або туристичних підприємствах бракує кваліфікованих гідів, інтерпретаторів природи, аніматорів і менеджерів, що спеціалізуються на природоохоронному туризмі. Досі не всі регіони мають доступ до програм підвищення кваліфікації або стажувань, а система сертифікації фахівців екотуризму вимагає розширення і зміцнення. Без відповідного кадрового забезпечення важко забезпечити якісний сервіс, адаптований до потреб сталого розвитку, і донесення екологічних знань до відвідувачів.

Окремий виклик становлять конфлікти інтересів між потребами охорони природи та господарською діяльністю. У багатьох випадках місцеві громади або приватні інвестори виявляють прагнення до інтенсифікації забудови, зокрема поблизу охоронюваних зон, що нерідко суперечить екологічним обмеженням. Приклади будівництва готелів, доріг або інших комерційних об'єктів на територіях, прилеглих до парків, стають джерелом напруження між природоохоронними установами та підприємцями. Відсутність механізмів консенсусного вирішення таких ситуацій, зокрема за допомогою прозорих екологічних оцінок впливу, ще більше поглиблює конфлікти.

Ще одним фактором, що ускладнює сталий розвиток, є фрагментованість управлінських структур. Польща має багатокomпонентну систему охоронюваних територій: національні парки, ландшафтні парки, природні резервати, пам'ятки природи, об'єкти Natura 2000. Проте ці об'єкти часто підпорядковуються різним інституціям — міністерствам, воєводствам, науковим установам чи муніципалітетам. Через це координація заходів, облік туристичних потоків, моніторинг впливу або навіть стандарти інформування туристів суттєво відрізняються. Уніфікація управління та створення спільної цифрової бази даних про всі охоронювані території дозволила б ефективніше формувати екотуристичні маршрути й аналізувати реальний рівень навантаження.

Не менш важливою проблемою є нерівномірність розвитку природоохоронного туризму за регіонами. Східні воєводства Польщі, як-от Підляшшя, Люблінське чи Підкарпатське, мають унікальний біорізноманітний потенціал, але поступаються центральним і західним регіонам у питанні інфраструктури. У цих зонах бракує не лише якісних доріг та місць розміщення, а й туристично-інформаційних центрів, маркування маршрутів, пунктів оренди екологічного транспорту. Це гальмує залучення туристів і зменшує інтерес до екологічного відпочинку, незважаючи на потенційні переваги цих територій.

Попри всі труднощі, Польща активно інтегрується в європейське середовище екологічної політики та сталого туризму. Держава дотримується низки міжнародних угод та ініціатив, зокрема виконує рекомендації Європейського Союзу щодо сталого управління туристичними destinations, бере участь у проєктах EUROPARC Federation, а також користується підтримкою європейських фондів — зокрема LIFE, INTERREG і Green Investment Scheme. Впроваджуються національні документи, як-от «Національна стратегія розвитку туризму Польщі до 2030 року», Стратегія збереження біорізноманіття, а також Програми розвитку сільських територій,

які прямо передбачають підтримку екотуризму, агротуризму та сталого використання буферних зон охоронних територій.

Окремо варто наголосити на важливості місцевих громад і партнерств у розвитку сталого туризму. Досвід показує, що найефективніші природоохоронні ініціативи реалізуються там, де громади є не лише користувачами ресурсів, а активними учасниками управління територіями. Це може проявлятися у спільному плануванні маршрутів, створенні місцевих центрів інтерпретації природи, музеїв, шкільних програм екоосвіти, участі в громадському моніторингу стану довкілля або долученні до моделей «добровільного екогосподаря». Завдяки таким ініціативам формується довіра між населенням та органами управління, забезпечується стабільність і прийняття сталих практик.

У сучасних умовах усе більшу роль відіграють цифрові технології як інструменти підтримки сталого туризму. Цифрові карти, мобільні додатки, платформи з бронюванням, віртуальні маршрути та інтерактивні екостежки — усе це сприяє комфортнішому й екологічно безпечному відвідуванню охоронних територій. Наприклад, у деяких польських національних парках уже функціонують інтерактивні стежки з сенсорами температури, вологості, руху та шуму, які синхронізуються з мобільними застосунками й дозволяють отримувати зворотний зв'язок. Також активно використовуються додатки з доповненою реальністю, які дозволяють відтворити вигляд ландшафтів у різні історичні епохи або уявити екосистему з погляду рідкісних тварин.

Усі ці інструменти дозволяють не лише покращити досвід туриста, а й посилити контроль за рекреаційним навантаженням, стимулювати екологічно відповідальну поведінку та сприяти формуванню екосвідомості серед громадян.

Сталий розвиток туризму на природоохоронних територіях Польщі є не лише екологічною необхідністю, а й стратегічною перевагою. Наявність розгалуженої системи заповідних зон, підтримка з боку держави та міжнародних інституцій, зростання екосвідомості громадян і технологічні

можливості створюють підґрунтя для гармонійного поєднання охорони природи та туристичної діяльності.

Перспективи сталого туризму в Польщі ґрунтуються на принципах багаторівневої співпраці — між органами влади, місцевими громадами, науковими установами, туроператорами та самими відвідувачами. В умовах кліматичних загроз і зміни туристичних переваг, природоохоронні території можуть і повинні стати осередками екологічної безпеки, культурної самоідентифікації та економічного зростання. Найважливішим залишається баланс: збереження природного багатства і задоволення пізнавальних, рекреаційних та духовних потреб людини.

ВИСНОВКИ

У процесі проведення комплексного дослідження природоохоронних територій Польщі та оцінки їхнього туристичного потенціалу було здійснено теоретичний аналіз, статистичну оцінку, порівняльну характеристику та прикладне обґрунтування ключових факторів впливу на розвиток екологічного туризму. У роботі охоплено основні види природоохоронних об'єктів країни, досліджено чинне правове регулювання їхньої діяльності, охарактеризовано специфіку туристичних послуг у межах охоронюваних територій. Висновки базуються на об'єктивних даних, узагальненні наукових позицій, міжнародному досвіді та аналізі практичних кейсів. Сформульовані нижче положення відображають ключові результати дослідження і водночас можуть бути використані як аналітична основа для подальшого удосконалення туристичного менеджменту в межах природоохоронних територій Польщі.

Доведено, що система природоохоронних територій у Польщі є однією з найрозвиненіших у Центрально-Східній Європі, охоплюючи понад 30% площі країни. Така мережа включає 23 національні парки, понад 120 ландшафтних парків, сотні природних заповідників та об'єктів Natura 2000, що забезпечує багатовекторність туристичних можливостей та екосистемне різноманіття. Встановлено, що природоохоронні території Польщі стали ключовими центрами розвитку екотуризму та активного відпочинку. Високий попит на такі форми туризму пояснюється суспільним інтересом до збереження природи, потребою у відпочинку в умовах пандемії COVID-19, а також загальною тенденцією до оздоровчого туризму.

Доведено, що туризм на охоронюваних природних територіях сприяє зростанню місцевої економіки, створенню нових робочих місць, підтримці малого і середнього бізнесу. Водночас цей вид туризму є менш ресурсоємним і більш екологічно безпечним, ніж масовий туризм. Серед основних категорій туристів, які відвідують природоохоронні зони, переважають молодь, сім'ї з дітьми, прихильники активного способу життя та туристи зі сталою

екосвідомістю. Це дозволяє створювати спеціалізовані турпродукти, орієнтовані на ці цільові групи. Туристичний потенціал природоохоронних територій Польщі значною мірою залежить від рівня інформування про них, наявності рекламно-просвітницьких кампаній, активності місцевих громад і співпраці між державними та приватними структурами.

Доведено, що інтеграція цифрових технологій (мобільні додатки, GPS-навігація, інтерактивні карти, віртуальні екскурсії) сприяє полегшенню орієнтації на маршрутах, підвищенню безпеки та залученню молодшого покоління до екотуризму. Важливою передумовою сталого розвитку природоохоронного туризму є систематична екопросвіта населення, включаючи освітні програми в школах, тренінги для гідів та публічні інформаційні кампанії.

Обґрунтовано, що туристичне використання природоохоронних територій має базуватися на принципах балансу між збереженням природи та соціально-економічними вигодами. Цей баланс досягається через запровадження систем квотування, обмежень доступу, регламентованого маршрутування та моніторингу впливу на довкілля.

Доведено, що досвід Польщі у сфері охорони природи та розвитку екотуризму є цінним прикладом для країн Центральної та Східної Європи, зокрема для України, яка має подібні природні ресурси, але менш структуровану туристичну політику в цій сфері. Значна частина туристичних продуктів у природоохоронних зонах базується на принципі автентичності — використанні регіональної кухні, місцевих традицій, ремесел, етнокультурних компонентів, що створює унікальний досвід перебування.

Обґрунтовано, що розвиток природоохоронного туризму також впливає на формування нової ідентичності регіонів — як екологічно відповідальних, відкритих до сталих практик і здатних інтегрувати екотуризм у стратегії просторового розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Денисов В. В., Кулакова Е. С., Денисова І. А. Екологічні основи природокористування : навч. посіб. Київ : Вища школа, 2014. 464 с.
2. Ємельянов А. Г. Основи природокористування : підручник. Київ : Сінтег, 2013. 256 с.
3. Кобецька Н. Р. Особливості правового режиму національних парків за законодавством Республіки Польща. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. 2019. Вип. 50. С. 119–132. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2019_50_15 (дата звернення: 09.06.2025).
4. Макар С. В. Світова економіка природокористування : конспект лекцій. Львів : Юрайт, 2015. 524 с.
5. Практичні аспекти бізнес-адміністрування процесів природокористування в Україні та Польщі. URL: <http://eir.pstu.edu/bitstream/handle/123456789/24763/5.pdf?sequence=1> (дата звернення: 09.06.2025).
6. Сіренко І. Специфіка охорони об'єктів неживої природи в Польщі. Вісник Львів. ун-ту. Сер. Географічна. 2013. Вип. 41. С. 282–294. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Geograf_2013_41_31 (дата звернення: 09.06.2025).
7. Фуентес-Джордж К. Between preservation and exploitation: Transnational advocacy networks and conservation in developing countries. Лондон : MIT Press, 2016. 303 с.
8. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. 2004 Nr 92, poz. 880). URL: <http://mos.gov.pl/> (дата звернення: 09.06.2025).
9. Bochenek D. Ochrona środowiska 2011 : informacje i opracowanie statystyczne GUS. Październik 2011. URL: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/se_ochrona_srodowiska_2011.pdf (дата звернення: 09.06.2025).

10. Centralny rejestr form ochrony przyrody w Polsce. Czerwiec 2012. URL: <http://crfop.gdos.gov.pl/> (data звернення: 09.06.2025).
11. Centralny rejestr geostanowisk Polski. 31.07.2012. URL: <http://www.crgp.pl/gsap/> (data звернення: 09.06.2025).
12. Gorski M., Kierzkowska J. Prawo ochrony środowiska. Bydgoszcz : Wyższa Szkoła Informatyki i Nauk Społeczno-Prawnych w Bydgoszczy, 2006. 658 s.
13. Grabowski D., Sikorska-Maykowska M. Klasyfikacja propozycji stanowisk dokumentacyjnych przyrody nieożywionej przedstawianych na MGGP. Przegląd Geologiczny. 2000. Vol. 48. № 9. S. 821–824.
14. Katalog obiektów geoturystycznych w Polsce. Wrzesień 2012. URL: http://www.mos.gov.pl/kategoria/2398_katalog_obiektow_geoturystycznych_w_polsce/ (data звернення: 09.06.2025).
15. Lipiński A. Prawne podstawy ochrony środowiska. Warszawa : Hofters Klaver, 2007. 384 s.
16. Obszary chronionego krajobrazu w Polsce. Lipiec 2012. URL: <http://www.ochrona-przyrody.edu.pl/wiki/obszar-chronionego-krajobrazu> (data звернення: 09.06.2025).
17. Parki krajobrazowe w Polsce. Sierpień 2012. URL: <http://www.ochrona-przyrody.edu.pl/wiki/parki-krajobrazowe> (data звернення: 09.06.2025).
18. Pierwszy certyfikat dla polskiego geoparku. Łuk Mużakowa – Europejskim Geoparkiem. Wrzesień 2011. URL: http://mos.gov.pl/artukul/7_16516.html (data звернення: 09.06.2025).
19. Rakoczy B. Prawo ochrony przyrody. Warszawa : Wydawnictwo C. H. Beck, 2000. 225 s.